

Dobro, zlo, normalno in odklonsko na socialistični poti v kapitalizmu

Zoran Kanduč¹

»Kdor obvladuje preteklost, obvladuje prihodnost;
kdor obvladuje sedanjost, obvladuje preteklost.«

(Orwell, 2017: 41)

Namen članka je opisati in pojasniti spreminjanje dojemanja in obravnavanja ekonomskega in političnega zla v obdobju med revolucionarno odpravo kapitalizma v okviru jugoslovanske socialistične države in njegovo obnovo v okviru osamosvojenе slovenske meščanske države. V uvodu so opisane glavne značilnosti neoliberalne morale, ki se v postsocialističnem kontekstu bržkone najpogosteje uporablja (bodisi zavestno bodisi nezavedno) kot normativno merilo za razlikovanje med nepravilnimi (slabimi) in pravilnimi (dobrimi) – preteklimi in sedanjimi – družbenimi pojavi in njihovimi protagonisti. V osrednjem delu so najprej analizirani vzroki in učinki liberalnih (tj. kvazikapitalističnih) idej in praks v jugoslovanskem samoupravnem socializmu. Nato pa je pozornost usmerjena na oblastni nadzor uporov, protestov, ideoloških odklonov in drugih političnih groženj v starem in novem režimu. To, kar v tej primerjavi bržkone najbolj (z)bode v oči, je pomenljiva redkost ne le radikalne, temveč tudi »zmerne« in celo blage kritike družbeno in individualno škodljivih reperkusij uvedbe kapitalizma ter članstva v Evropski uniji in Natu. To je še zlasti presenetljivo, če upoštevamo, da naj bi formalno demokratična ureditev ne le omogočala in dopuščala, marveč domnevno celo spodbujala kritične refleksije in opozicijske prakse, in to brez nadležnega strahu pred političnimi, pravnimi, ekonomskimi in ideološkimi sankcijami.

Ključne besede: neoliberalna morala, socializem, regulacija družbe, uporništvo, izvrševanje oblasti

UDK: 316.4:330.34

1 Uvodne opazke

Inštitut za kriminologijo obratuje – reci in piši – že sedemdeset let. To je dolgo, dogodkovno izredno nabito zgodovinsko obdobje, v katerem so se pripetile velikanske spremembe ne le v ožji in (stari in novi) širši domovini, temveč tudi v svetovnem kapitalističnem in meddržavnem sistemu. Nobena skrivnost ni, da so se v tem času precej predrugačili načini izvrševanja oblastnega nadzora (ali vladanja), mehanizmi regulacije in reprodukcije družbenih – političnih, gospodarskih in ideoloških – formacij ter pojmovanja o dobrem in slabem, normalnem in odklonskem. Razprava, ki sledi, izhaja iz (hipo)teze, da institucionalnih, vrednotnih in normativnih mutacij, ki so korenito preobrazile tukajšnje družbeno življenje, ni mogoče skrčiti zgolj na nesporno dramatičen prelom, ki so ga v zadnjih, mukotrpnih izdihljajih osemdesetih

let prejšnjega stoletja povzročili vzpostavitev večstrankarske predstavniške demokracije, rojstvo formalno suverene nacionalne države (meščanskega tipa), nasilna likvidacija družbene lastnine in samoupravnega sistema ter hitropotezna obnova kapitalističnih razmerij gospodarstva in izkoriščanja.² Tovrstne, zvečine najbrž ideološko generirane spremembe so se namreč dogajale – praviloma kot reakcije vladajočih političnih birokracij na sistemsko protislovja ter notranje in zunanje social-

¹ Dr. Zoran Kanduč, znanstveni svetnik, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani, Slovenija. ORCID: 0000-0003-0727-172X. E-pošta: zoran.kanduc@pf.uni-lj.si

² Močnik (2017: 299) poudarja, da je bila restavracija kapitalizma, ki je bila oktroirana z dvema »zgodovinskima udarcema«, nujno nasilna. Najprej je bila nasilno ustanovljena nacionalna buržoazna država, ki je – z ukinitvijo družbenega upravljanja – ponovno ločila ljudi od splošnih pogojev njihovega življenja in *eo ipso* pretrgala procese podružbljanja nekaterih njenih bistvenih funkcij (na primer šolstva, zdravstva, pokojninskega sistema in socialnih storitev). V naslednjem koraku pa je ta institucionalizirani politični aparat kapitalističnega nasilja z odpravo družbene lastnine ločil neposredne producente še od (že kmalu večinoma privatiziranih) produkcijskih sredstev. Močnik (2017: 300) ugotavlja, da so vladajoče koalicije izvršile prvi kapitalistični udarec »večinoma z množično podporo in ob splošnem navdušenju njegovih žrtev«.

noekonomske pritiske – tudi v rajni socialistični jugoslovanski federaciji in so ne nazadnje v marsičem odločilno vplivale na njeno postopno, čedalje bolj krizno in brezupno (o)slabitev, ki se je naposled iztekla v nasilno, uničujočo in krvavo dezintegracijo. Prav zato si zaslužijo vsaj površno teoretsko osvetlitev.

No, morda se je komu že utrnilo vprašanje, kaj ima kontra-revolucionarna transformacija političnega, pravnega in ekonomskega sistema pravzaprav opraviti s kriminološko problematiko. Mar niso jedrni zločini – namreč fizično nasilje, kraje in prevare – kaznivi tako v socializmu kakor v kapitalizmu? Pa tudi gospodarska kriminaliteta in politična korupcija se nika- kor nista pojavili šele z inavguracijo liberalnega kapitalizma in buržoazne demokracije, ampak sta bili nedvomno resna in – ne glede na raznoliko množstvo državnih in samoupravnih nadzornih aparatov – celo nerešljiva težava že v starem, rajnkem režimu, še posebej po ponesrečeni uvedbi tržnega socializma leta 1965.³ Da, vse to drži kot pribito, čeprav ni niti najmanj sporno, da so sčasoma – denimo zaradi napredka in množične uporabe informacijske in komunikacijske tehnologije, tektonskih vrednotnih in normativnih sprememb, oslabelosti (in v številnih primerih načrtne razgradnje) formalnih nadzorstvenih mehanizmov, povečanega povpraševanja po prepovedanih drogah in precejšnje prepustnosti državnih meja – vzniknile nove, neredko zelo resne oblike konvencionalnih kaznivih dejanj, organizirane kriminalitete, kupovanja politikov, privatizacije javnih funkcij, poslovnih in finančnih goljufij, izmikanja plačevanju davčnih obveznosti in drugega nezakonitega prisvajanja skupnega premoženja, po drugi strani pa se je izdatnejša pozornost javnosti usmerila na nekoč precej redkeje opaženo ali celo bolj ali manj tolerirano spolno, družinsko, partnersko in vrstniško nasilje. Toda upoštevati je treba, da so v kriminološki »igri« dobrega in zla navzoče še neprimerno pomembnejše, vendar (pre)pogosto prezrte reči. Ključno vprašanje je, katere oblike lastnine in njenega pridobivanja naj sploh (ob)veljajo za politično, pravno in moralno neoporečne. Šele ko odgovorimo na to trnovo vprašanje, je mogoče identificirati takšne ali drugačne pojave manifestacije ekonomskega in političnega zla (navsezadnje pa tudi kriminalitete v ožjem pomenu). Zdi se, da so načeloma mo-

ralno najbolj brezmadežni dohodki, ki izvirajo iz družbeno koristnega (in toliko bolj nujno potrebnega) dela, čeprav še zdaleč ni že kar vnaprej jasno ali samoumevno – posebej v odsotnosti zares demokratične razprave, ki bi opredelila temeljne razvojne cilje (ali strateške prioritete) in sredstva za njihovo uresničevanje –, katere človeške dejavnosti so dejansko (in v kolikšni meri) takšne. Dokaj kontroveržno je tudi, kolikšen naj bo še dopusten razpon med najnižjimi in najvišjimi dohodki, ki temeljijo na delu, in kdo so tisti, ki so upravičeni do manjših ali večjih plačil za svoje koristne, družbeno nujne ali potrebne prispevke h kolektivni in individualni, materialni in nematerialni blaginji (tj. produkciji dobrin in storitev). A najtrših orehov se pravzaprav sploh še nismo dotaknili. Kako ovrednotiti dohodke, ki ne izhajajo iz dela, marveč iz zasebne lastnine produkcijskih sredstev, ki omogoča prilaščanje presežne vrednosti, ki so jo prisiljeni brezplačno ustvarjati prodajalci delovne sile, če si hočejo v potu lastnega obraza pošteno prislužiti denar za preživljanje? Kakšen normativni predznak naj imajo dohodki, ki jih rentniki pridobivajo od ljudi, ki morajo plačevati za uporabo njihovih gmotnih ali intelektualnih dobrin (na primer najetega stanovanja ali bančnega posojila, s katerim si je mogoče privoščiti nakup lastnega, čeravno do odplačila dolga s hipoteko obremenjenega bivanjskega prostora)? Če menimo, da je pridobivanje dohodka, ki ne temelji na posameznikovem delovnem prispevku, temveč zgolj na podlagi – pravnopolitično priznanega in z državnim nasiljem (za)varovanega – lastništva te ali one že obstoječe dobrine in torej na (parazitskem) črpanju denarja od tistih, ki jo potrebujejo, moralno, pravno ali politično sporno, potem mora hladna senca dvoma skoraj neizogibno raztegniti tudi na (priznajmo – četudi brez pompoznega polaganja roke na srce –, da že »lep« čas anahronistično) pravico do dedovanja, zlasti ko gre za omembe vredno bogastvo. In naposled: kdo naj bo lastnik naravnih dobrin, ki niso plod človeške/družbene produkcije?

To so vsekakor intelektualno kontroverzna, emocionalno pregnetena in politično (vsaj potencialno) izredno eksplozivna vprašanja, ki imajo v kapitalistični in socialistični perspektivi različne, pogosto nasprotujoče si odgovore. A tu ne gre samo za teoretska in ideološka razhajanja. Kapitalističnih rešitev pravzaprav sploh ni treba iskati. Kapitalizem je že zelo dolgo (svetovni) organski sistem (tj. družbeno telo, v katerem soobstajajo vsa ključna družbenoekonomska razmerja hkrati in se opirajo drugo na drugo), ki je zmožen z lastnim produkcijskim načinom (re)producirati svoje strukturne predpostavke, tj. kapital in mezdno delo (ter celo člane delavskega razreda, ki ustrezajo njegovim vsakokratnim potrebam), in torej ni več v procesu bolj ali manj negotovega postajanja. Po drugi strani pa je socializem sistem, ki ga je vselej treba šele

³ Seznam odklonskih pojavov v gospodarstvu, ki jih je skrbno evidentiral Pečar (1975), je osupljivo obsežen, saj vključuje poslovne goljufije, neloyalno konkurenco, kršitve enotnosti jugoslovanskega trga, nedopustno prisvajanje presežne vrednosti, ponarejanje uradnih listin, nepravilno deklariranje blaga, sklepanje škodljivih pogodb, nepravilno izplačevanje provizij, nagrad, dnevnic in honorarjev, izigravanje zunanjetrgovinskih predpisov (na primer s fiktivnim izvozom ali uvozom in prekupčevanjem s konvertibilnimi valutami), ustanavljanje »črnih« (neprijavljenih) fondov, zasebnih podjetij in zastopstev v tujini, neresnično prikazovanje ekonomske uspešnosti, prodajo, ki je vključevala preveč posrednikov, nedovoljeno zadolževanje, podkupovanje državnih organov, utajevanje dajatev ali davščin in tako naprej.

ustvariti,⁴ in to v družbeni formaciji, ki neizbežno ohranja še vso – ekonomsko, kulturno in moralno – dediščino starega režima in ki jo praviloma obdaja sovražno kapitalistično okolje, ki – kot nazorno kažejo skeleče zgodovinske izkušnje – niti najmanj ne izbira sredstev za zatrtje svojih političnih izzivalcev. Jugoslovanska pot v socializem se je začela z nacionalizacijo produkcijskih sredstev in uvedbo centraliziranega načrtovanja po sovjetskem vzoru. Po sporu s Stalinom (in blokadi Informacijskega biroja) pa je bila državna lastnina formalno podružbljena in prepuščena (samo)upravljanju delovnih kolektivov. V kapitalistični perspektivi je kakršnakoli odprava zasebne lastnine produkcijskih sredstev (in naravnih bogastev) kajpak zločin *par excellence*, kar sploh ni pretiravanje, če pomislimo na dramatične politične, gospodarske in družbene reperkusije tega revolucionarnega ukrepa. Zato ni presenetljivo, da se je demokratično vzpostavljena buržoazna oblast v tukajšnjem prostoru nemudoma (po)trudila to nezaslišano krivico skesano odpraviti in jo po svojih najboljših močeh dosledno sankcionirati, in sicer z vračanjem po vojni nacionaliziranega premoženja v naravi in z darežljivo odmerjenimi odškodninami (domačim in tujim) oškodovancem (največkrat dedičem nekdanjih, že pokojnih razlaščenecv), vključno s pravnimi osebami, med katerimi je po pričakovanih levji delež pripadel Katoliški cerkvi.⁵ To, da so (neo)liberalni projekt likvidacije družbene lastnine (s poddržavljenjem,

denacionalizacijo ter zakonitimi in »divjimi«, »gangsterskimi« ali še kako drugače spornimi privatizacijami), ki je bila normativni temelj delavskega samoupravljanja in družbenega upravljanja, soglasno podprle republiške in zvezne (politične, državne in ideološke) postkomunistične birokracije in nove protikomunistične (in torej že »po definiciji« demokratične) stranke, zagotovo ni nekaj, čemur bi se morali čuditi (pomislimo zgolj na premoženjski kolač, ki se jim je vabljivo, nezavarovano in za povrh v propagandno očrneni obliki znašel na pladnju in ki ga je bilo treba le še »pametno« in po možnosti čim prej razrezati).⁶ Ni pa nezanimivo, da so to radikalno – od zgoraj (in brez sleherne demokratične razprave ali ustavnega referendumu) vsiljeno – lastninsko transformacijo (= zgodovinsko enkratno »rop stoletja pri belem dnevu«) dokaj prostodušno sprejeli tudi »delovni ljudje in občani« (kot da bi šlo za nekaj bolj ali manj samoumevnega, za vrnitev v normalno ali celo naravno stanje po ponesrečenem tavanju v dozvedno napačne smeri zgodovinskega razvoja). O razlogih za sprijaznjenje je mogoče le domnevati. Mnogi so v osemdesetih letih, zaznamovanih s permanentno ekonomsko, politično in družbeno krizo (na primer z visoko zadolženostjo, galopirajočo inflacijo, stagnacijo družbenega produkta in že zelo nevarno plamenečimi, pretežno etnično usmerjenimi nacionalističnimi gibanji), podkleteno s »stabilizacijskimi« (varčevalnimi in omejujočimi) ukrepi po nareku tujih upnikov in Mednarodnega denarnega sklada, dokončno izgubili zaupanje v sistem, ki se očitno ni več zmoget – in ga tudi nobena vodstvena grupacija ni hotela – izvleči iz mučne agonije s socialističnimi zdravili. Mnogi so se rade volje potolažili s podarjenim certifikatom (obetom parazitskega delničarskega zaslužka) in možnostjo nakupa družbenega stanovanja po zavidljivo ugodni ceni. Mnogi so že dolgo vedeli, da je dobro z veliko začetnico doma na kapitalističnem Zahodu in so zato reje nestrpno pričakovali, da jim bo (neo)liberalna reforma (trg + privatizacija = učinkovitost + svoboda) že kmalu izboljšala gmotno (porabniško, najprej kajpada avtomobilistično) blaginjo in nemara celo »eksistenco nasploh«, tako da bo v njej več prostora za prijetne občutke, ugodja, zadovoljstva, užitke, srečnost in druge življenjske radosti. Mnogim je bilo kristalno jasno, da tako ali tako ne morejo z ničimer vplivati na ključne političnoekonomske usmeritve in da je še največ, kar lahko naredijo, vsaj to, da se poskušajo čim ustrezneje in brez nepotrebne obotavljanja prilagoditi abruptno vzpostavljeni »novi normalnosti«. Mnogi zaradi vrtoglave naglice političnih, pravnih, ekonomskih in ideoloških sprememb (ali morda

⁴ Guevara (2020: 63) svari pred utvaro, da je mogoče socializem uresničiti s pomočjo »skrhanega orožja« iz kapitalistične zapuščine, saj lahko njegova nekritična uporaba revolucionarje prej ali slej zapelje v slepo ulico: »In tam bi se znašli, potem ko bi prešli že dolgo razdaljo, med katero bi se poti večkrat prekrižale in bi težko določili, kdaj natanko smo skrenili v napačno smer. Medtem bi privzeta ekonomska baza pri razvoju zavesti že zahrbtno opravila svoje. Da bi zgradili komunizem, je treba hkrati z materialno bazo ustvariti tudi novega človeka.« Zahteva po kreaciji »novega človeka« zagotovo v mnogih ušesih neprijetno (za)zveni kot neznosna totalitarna grožnja. A ne pozabimo, da je Margaret Thatcher, politična ikona neoliberalizma, odkrito priznala, da so njeni ekonomski ukrepi zgolj sredstvo, »toda cilj je, da sprememimo dušo«. In očitno je, da je bil ta programski cilj realiziran z zavidljivo uspešnostjo, in to ne le v zatohli britanski monarhiji, ki ji trenutno vlada Karel III., bržkone najbolj markantna figura v evropski družini modrokrvnih dinovravov.

⁵ Ekonomske (kolektivne) kazni za grehe, storjene v (vseskozi protislovnem) procesu gradnje socializma, so bile izvršene s političnimi in pravnimi ukrepi. A to ni bilo dovolj. Totalitarno zlo je zahtevalo še druge sankcije. Z buržoazno kontrarevolucijo likvidirani režim je bilo treba enkrat za vselej ideološko izobčiti. In da bi preprečili obžalovanja vredno vračanje na zgodovinsko stranpot, se je državna oblast takoj, ko je bilo mogoče, brezpogojno podredila varnostnemu nadzorstvu Evropske unije in Nata. Za hitro in učinkovito resocializacijo množic pa so poskrbeli izobraževalni aparati, medijska in akademska duhovščina, nove, v naglici ustanovljene demokratične stranke, delodajalci (»šefi«) in brezosebni (»stvarni«) prisilni mehanizem tržne konkurence.

⁶ Močnik (2017: 301) opozarja, da so se vodstva republiških zvez komunistov katapultirala na politične položaje, značilne za obdobje pred letom 1848 (bliskovito in celo brez notranje razprave so se spreobrnila k fetišizmu nacionalne države po vzorcih iz devetnajstega stoletja in hlastaje sprejela protirevolucionarno obnovo kapitalizma): »V Sloveniji, denimo, so se komunistična vodstva spustila pod raven socialistične tradicije v vseh njenih različicah.«

zaradi omamne vzhičenosti nad uresničenjem stoletnih sanj slovenskega življa v suvereni – samostojni in neodvisni – nacionalni državi, ki naj bi se za srečen nameček že kmalu včlanila v »ugledno« evropsko družino pod pokroviteljsko, hegemonistično komando Združenih držav Amerike) preprosto niso imeli časa za razmišljanje. Mnogi ... No, v tej osupljivi zgodbi je najbrž še najmanj dvomljivo to, da se je (neo)liberalna ideologija izredno hitro in celostno zasidrala v glavah in praksah ljudi (»ideas have consequences«).⁷ Oglejmo si jo zato vsaj nekoliko podrobneje, saj imajo njene moralne vsebine – zlasti pojmovanja o dobrem in zlem, individualni svobodi, človekovih pravicah ter razmerju med pravom in politiko – vse prej kot zanemarljive kriminološke implikacije.

2 Dobro in zlo v neoliberalni morali

Neoliberalizem je beseda z mnogimi pomeni. To ni nključje, saj je z njo dejansko mogoče poimenovati različne reči. Najmanj sporno je trpko dejstvo, da imamo opraviti z ideologijo, ki je že desetletja globalno prevladujoča (sprejele so jo leve in desne stranke, diktatorski in demokratični režimi), njene intelektualne korenine pa segajo v daljna trideseta leta prejšnjega stoletja, v obdobje hude krize liberalnega kapitalizma, ki je bil – po zmagoviti oktobrski revoluciji – prvič soočen z realno družbenoekonomsko alternativo, eksistenčno grožnjo »zahodni civilizaciji«. Mastnak (2015) ugotavlja, da je neoliberalizem v osnovi ekonomska znanost, opredeljena kot utelešenje racionalnosti »kot take«, v razmerju do katere so vse druge – zlasti marksistične, komunistične, socialistične, anarhistične in celo socialnodemokratske – ideje zgolj simptomi duševne motenosti, človeške neumnosti, razvojne zaostalosti ali z »atavističnimi« čustvi in arhaičnim egalitarizmom pregnetene plemenske morale. A ta ultimativna veda se ne nanaša samo na gospodarstvo (objektivne zakonitosti, ki uravnavajo tržne pojave), saj jo je mogoče – in celo nujno (vsaj če se hočemo izogniti neljubi »poti v suženjstvo« in drugim političnim katastrofam) – aplicirati na celotno življenje družbe in njenih članov, torej kratko malo na vse človeške

dejavnosti. V tem oziru ponuja neoliberalizem vseobsežne – ekonomske, politične, pravne in etične – programske smerice, katerih prednost naj bi bila ta, da ne izhajajo iz subjektivnih kapric, predsodkov, pristranosti, strasti ali iracionalnih zahtev neukih množic po socialni pravičnosti in solidarnosti, ampak temeljijo na objektivnih principih, ki jih je odkrila »trda« ali eksaktna znanost in ki so ekspertno nepoučenim laikom v glavnem popolnoma nedoumljivi. Neoliberalizem potemtakem ni zgolj ekonomska in (na ravni izbire ciljev in sredstev za njihovo doseganje) amoralna doktrina, ki bi zagovarjala totalno dominacijo instrumentalne racionalnosti ali podobo družbenega življenja, v katerem se (praviloma dokaj hladne) vezi med ljudmi spletajo in razpletajo izključno ali vsaj pretežno na podlagi preračunljivega zasledovanja »goli« interesov egoističnih subjektov,⁸ po drugi strani pa so vse moralne vrednote pretvorjene v denarne vrednosti, ki si jih slehernik prizadeva pridobiti v kar največjem obsegu (če ne gre drugače tudi v škodo drugih človeških bitij). Whyte (2020: 8–18) poudarja, da neoliberalizem vsebuje zelo jasno in nedvoumno razmejitev med dobrim in zlom. Vrhovno dobro je (teoretsko ali propagandno idealizirani) konkurenčni trg, osrednja institucija civilne, svobodne, odprte družbe, tj. prizorišča mirnih, prostovoljnih, vzajemno koristnih in urejenih transakcij (menjalnih razmerij *quid pro quo*), ki spontano omejujejo centralizirano, birokratizirano oblast in so blagodejna antiteza množične (praviloma bolj ali manj konfliktne) politike, socialnih antagonizmov (med interesnimi skupinami ali razredi) in neredko celo nasilnih konfrontacij. Učinkovito delovanje konkurenčnega trga pa zahteva ustrezno vrednotno, normativno in institucionalno uokvirjenje, v prvi vrsti pravno državo, ki – na čelu z neodvisnim in visoko strokovnim ustavnim sodiščem – dosledno varuje (formalno) enako pravico vsakega subjekta do zasebne lastnine, preprečuje samovoljne posege zakonodajne ali izvršilne oblasti in spoštuje »kласične« (politične, državljanske in verske) človekove pravice. Vendar tudi to ne zadostuje, saj se pričakuje, da je *homo oeconomicus* tudi npravno primerna (»korektna«) oseba, pri čemer mora biti morala, ki ga usmerja, sistemsko pravilna, zmožna zagotavljati o- ali podporo tržni ureditvi. In kaj ljudem predpisuje neoliberalna etika? Prvič, posameznik se mora zavedati, da je individualno odgovoren za svojo usodo (za zmage in poraze, uspehe in spodlete, dobre in slabe odločitve, pametne in neumne izbire), in si dejavno prizadevati za nenehno izboljševanje lastnih konkurenčnih zmožnosti, najpomembnejšega jamstva za finančno neodvisnost (od državne podpore), ki

⁷ Schreiner (2019) povezuje uspeh neoliberalizma z dejstvom, da se mu je posrečilo osvojiti in zaznamovati vsakdanje življenjske sfere, ki jih običajno (precej prostodušno ali lahkoverno) občutimo in dojemamo kot samoumevne, normalne in pogosto pozitivne (dobre in pravilne), ne pa kot politične, ideološke ali razredno konfliktne, na primer izobraževanje (in vseživljenjsko učenje), svetovalno literaturo, treninge večšin in pozitivnega razmišljanja, ezoterične prakse in pripomočke, kuharske oddaje, poklicni in amaterski šport (vključno s fitnessom), medijske uprizoritve zvezdnških vzorov (iz sveta televizije, popularne glasbe, filma, športa, manekenstva in modrokrvnega plemstva), resničnostne šove, milnice (dnevne ali tedenske nadaljevanke), (samo)reklamiranje ali (samo)predstavljanje posameznikov na spletnih družbenih omrežjih in potrošniško usmerjene življenjske sloge.

⁸ Zagovornik »čiste« (amoralne) ekonomske analize družbenih pojavov je Becker (1991), teoretik čičaške šole, ki pojmuje zakonsko zvezo kot podjetje dveh oseb, otroke pa kot blago, ki je proizvedeno v skupnem gospodinjstvu. Zato ni čudno, da je zanj tudi povprečni storilec kaznivih dejanj bistveno *homo economicus*, racionalni akter, ki se žene za dobičkom, hkrati pa sprejema (in običajno poskuša čim bolj zmanjšati) tveganje, da bo kaznovan.

je temeljni kamen človeškega dostojanstva. Drugič, mora se brezpogojno podrejati (in prožno prilagajati) brezosebni, brezimni tržni prisili ali zahtevam, ki samodejno in po objektivnih merilih nagrajujejo konformizem (na primer z dobro službo, visoko plačo ali zajetnim dobičkom) in kaznujejo neposlušnost (na primer z brezposelnostjo, borno mezdo, revščino, izgubo premoženja ali stečajem). Tretjič, nikakor ne sme postavljati pod vprašaj neenake porazdelitve bogastva in dohodkov, ki je rezultat tržnih procesov. Neoliberalizem se – kot nakazuje že s svojim imenom (v katerem samovšečno odzvanja latinska beseda *libertas*) – ponosno predstavlja kot ultimativna obramba individualne (ekonomske in politične) svobode. Toda če si to obče cenjeno dobrino ogledamo poglobljeno, prej ali slej opazimo, da je v neoliberalni ideološki perspektivi dokaj okrnjena. Pomeni namreč zgolj podrejanje in kameleonsko prilagajanje cenovnim signalom »suverenega« trga (tj. »stvarnemu nadzoru« blagovnih vrednosti), grožnjam konkurence, »nemim prisilam« ekonomskih razmerij in torej objektivnim zakonom brez (človeškega ali božjega) zakonodajalca. Konkurenčni trg izvaja – v vlogi brezosebnega regulatorja – na človeška bitja oster družbeni (in disciplinski) pritisk, ki bolj ali manj omejuje repertoar njihovih uresničljivih vedenjskih (na primer izobraževalnih, poklicnih, zaposlitvenih, podjetniških ali porabniških) možnosti, med katerimi posameznik izbere zanj najboljše ali vsaj najmanj slabo. To pa naj bi bil navsezadnje tudi največji možni odmerek individualne svobode, ki je dostopna v družbi, ki temelji na razvejani delitvi dela, ukleščeni v prisilni jopič kapitalističnega produkcijskega načina, tržne konkurence in prevlade zasebnega, lastniškega gospodarstva (*dominium*) nad politično oblastjo (*imperium*) suverenega ljudstva.

Ko enkrat vemo, kaj je (treba šteti za) dobro, ni posebno težko uganiti, kaj je za nove liberalce zlo. To je kratko malo vse, kar tako ali drugače, posredno ali neposredno ogroža nemoteno delovanje konkurenčnega trga (v vlogi glavnega usmerjevalca razporejanja virov z mehanizmom cen, ki so izvzete iz političnega nadzora) in *eo ipso* učinkovitost, produktivnost in dobičkonosnost kapitalističnega gospodarstva. Whyte (2020) opozarja, da je seznam primerov tovrstnega zla precej dolg in ne vključuje le (propadlih in nekaterih še zmerom vztrajajočih) družb s socialistično (ali komunistično) tendenco. To so: 1) vsaka oblika zavestno podružbljenega in načrtno vodenega (ali politično nadzorovanega) gospodarstva, ki je – bodisi administrativno bodisi samoupravno ali demokratično – upravljano v luči skupnih razvojnih ciljev in hierarhično razvrščenih družbenih potreb (podobno kakor gospodinjstvo, podjetje ali druga organizacija); 2) socialdemokratska država blaginje, ki ljudem solidarnostno zagotavlja ekonomske, socialne in kulturne pravice ter z njimi najtesneje povezano eksistenčno varnost; 3) keynesovska aktivna ekonomska, socialna in zaposlovalna politika, ki implicira držav-

ne (na primer fiskalne in monetarne) posege v samosvojo logiko tržnih mehanizmov; 4) sindikati in politične organizacije delavskega razreda, ki poskušajo s stavkami, demonstracijami in drugimi načini kolektivnega boja izsiliti to ali ono (za vladajoče največkrat ekonomsko »nevzdržno«, »neodgovorno«, »škodljivo« ali »neuresničljivo«) koncesijo ali priboljšek; 5) prizadevanje držav, ki so se otresle kolonizacijskega jarma, za pridobitev celostne in dejanske (ne le delne in formalne) suverenosti ter za prestrukturiranje krivične mednarodne gospodarske ureditve (globalne delitve dela), ki temelji na imperialistični (izkoriščevalski ali plenilski) polarizaciji med središči in obrobi svetovnega kapitalističnega sistema; 6) demokratična politična ureditev, ki dopušča upoštevanje zahtev delovnih in ljudskih razredov po socialnoekonomski pravičnosti, varnosti in enakosti (to pa predpostavlja korenito prerazporeditev premoženja in dohodkov, *in extremis* celo uvajanje socialističnega produkcijskega načina, torej nesprejemljivo »tiranijo« večine nad vladajočo bogataško in kapitalistično manjšino). Če povzamemo glavno poanto: zlo je sleherni politično, kolektivistično ali demokratično vmešavanje v »spontano« delovanje tržne ureditve. In prav to – ne pa gulagi, koncentracijska taborišča, montirani kazenski procesi, medijska cenzura, tajno nadzorovanje, preganjanje, mučenje, pretepanje in ubijanje političnih nasprotnikov – je tisto, čemur novi liberalci rečejo »totalitarizem«. ⁹ V to rubriko očitno uvrščajo tudi socialdemokratsko državo blaginje (ki je bila v zahodnih kapitalističnih državah vzpostavljena v okviru povojnega keynesovskega projekta, tj. institucionalizacije razrednega kompromisa). Zakaj? Razlogov je več. Socialna država je zanje škodljiva, ker ogroža: 1) zakonsko zvezo in patriarhalno jedro družino (temeljno celico družbe, katere strukturni temelj sta moški hranilec in njegova finančno odvisna žena, ki ne zanemari svoje naravne materinske in gospodinjstvo vloge); 2) moralo (ker, denimo, slabi posameznikovo odgovornost za zadovolje-

⁹ Poudariti je treba, da novih liberalcev niti slučajno ne motijo državno nasilje in druge oblike represije, seveda pod pogojem, da so ti ukrepi usmerjeni zoper prave, »totalitarne« tarče. Zlo je pač najboljše zatreti v kali. Ne pozabimo, da je neoliberalni projekt doživel ognjeni krst leta 1973 v Čilu, in sicer z nasilnim državnim udarom desničarskega generala Augusta Pinocheta in ustoličenjem vojaške diktature, ki je v fašističnem slogu uničila leve stranke in sindikate, pobila na tisoče političnih nasprotnikov ter – pod mentorstvom mladih ekonomistov, izšolanih na Univerzi v Chicagu – uvedla radikalne gospodarske in socialne reforme, njihove rezultate, nad katerimi sta bila navdušena tako Friedman kakor Hayek, pa je za srečen konec okronala in zavarovala z novo ustavo. Mimogrede, zloglasni ameriški neoliberalni ekonomisti so intelektualno servisirali tudi vojaške diktature v Argentini, Braziliji, Urugvaju in Indoneziji. Schreiner (2019) opozarja, da je Margaret Thatcher ravno tako s surovo represijo strla upor angleških rudarjev, Ronald Reagan pa je leta 1981 odpustil 11 (od skupaj 13) tisoč stavekajočih članov sindikata kontrolorjev letenja, s čimer je močno oslabil celotno sindikalno gibanje v ZDA.

vanje lastnih potreb in blaginjo družinskih članov, nagrajuje lenobo in druge pregrehe, razjeda motivacijo za aktivno iskanje plačane zaposlitve, spodbuja nespametno razmnoževanje revežev ter kaznuje uspešne in marljive davkoplačevalce, ki morajo rediti vsakovrstne socialne zajedavce in za povrh še armado birokratov, ki skrbijo zanje); 3) prosto podjetniško pobudo in priložnosti za dobičkonosno poslovanje na področjih (kot so oskrba starostnikov, gradnja stanovanj, zdravstvo, šolstvo, pokojninski sistem, transport, telekomunikacije, informiranje in varovanje), kjer država z javnimi storitvami zadovoljuje družbene in individualne potrebe; 4) osebno svobodo (ker ljudem zmanjšuje življenjska tveganja in zagotavlja osnovno eksistenčno varnost); 5) klasične človekove pravice, katerih cilj je korenito omejevanje (in nikakor ne širjenje) pristojnosti politične oblasti; 6) zasebno lastnino in *eo ipso* srčiko zahodne kapitalistične civilizacije (redistribucija finančnih sredstev neupravičeno spreminja tržno vzpostavljene dohodeke in premoženja). Vidite. Obtožbe so hude in zlo vsekakor ni zanemarljivo.

Neoliberalne ideje, katerih intelektualni generator je bilo razvpito društvo Mont Pèlerin (ustanovljeno leta 1948), so se precej časa tkale v zakotnem ozadju politične arene. Le redkokdo jih je jemal resno. Bile so celo objekt posmeha ali zgražanja, zlasti zaradi odkrite averzije do (ne le ekonomske, ampak tudi politične) demokracije. Njihov zvezdniški trenutek je naposled napočil z vznikom strukturne krize svetovnega kapitalizma, ki se je sramežljivo nakazala že v obdobju 1968–1971,¹⁰ v vsej ostrini pa se je – z drastičnim upadom stopenj

¹⁰ Močnik (2017) opozarja, da je povojni družbenoekonomski razcvet, omogočen z grozljivim razdejanjem druge svetovne vojne in nenehnim državnim spodbujanjem rasti (v keynesovskem slogu), zlagoma usihal že v drugi polovici šestdesetih let, ob koncu desetletja pa je ameriško gospodarstvo zdrsnilo v recesijo. V središču hierarhično urejenega svetovnega sistema so se tedaj pojavila prva znamenja prevelike akumulacije kapitala, tj. prisvojene presežne vrednosti, ki jo je treba ponovno produktivno investirati (in jo torej pretvoriti v »vrednost, ki prinaša še več vrednosti«). Banke iz sistemskih središč so namreč začele posojati denar (po dokaj nizkih obrestnih merah) tujim posojilojemalcem, zlasti podjetjem in državam na periferiji. Ker je sposobnost proizvodnje nove presežne vrednosti v jedru svetovnega sistema (o)slabela, je bilo v luči kapitalistične racionalnosti očitno najbolj smotno, da se je ta naloga elegantno delegirala na »države v razvoju«. Močnik (2017) ugotavlja, da je naslednji mogočni val kreditiranja sledil prvi »naftni krizi«, ki je bila posledica občutnega dviga cen nafte (ki so se izražale v dolarjih, katerih vrednost je po odpravi zlate podlage leta 1971 upadala) in uvedbe embarga na prodajo tega energenta ZDA in njenim zaveznicam (zaradi ameriške podpore Izraela v vojni z Egiptom in Sirijo). Ker države proizvajalke niso bile sposobne produktivno uporabiti presežka denarja, ki so ga zaslužile z višjimi cenami nafte (in ki ga niso porabile za izdatne nakupe uvoženega blaga s severa), so ga naložile v središčne, zlasti ameriške in nemške banke. Te so ga z navidezno ugodnimi pogoji posodile

rasti in investicij (skoraj na polovico prejšnje ravni) – razodela leta 1975 (in še zmerom traja). V zahodnih kapitalističnih državah je keynesovski projekt zašel v slepo ulico, kjer se je soočil s sočasnim pojavom inflacije in brezposelnosti, velikim državnim dolgom, povečanimi cenami surovin in energentov, zasičenjem svetovnih trgov (zaradi okrevanja in razmaha zahodnoevropske in japonske produkcije), usihanjem rasti produktivnosti ter razredno samozavestnim in bojevitim delavstvom (ki je zmanjševalo intenzivnost dela in krepilo pritisk na mezde, kar je bilo pogubno za profite), za nateček pa še z uporniškimi družbenimi gibanji na novi levici (katerih protagonisti so bili zlasti mladostniki, ki so odraščali v obdobju povojnega gospodarskega razcveta in razvejene države blaginje). Težave torej očitno niso bile le ekonomske, ampak tudi in morda še posebno politične. Izvrševanje javne in zasebne oblasti je namreč tedaj trčilo ob resne – ter za vladajoče zagotovo skrb in strah vzbujajoče – ovire. Tako kapitalistični razred kakor meščanska država, ki ga reprezentira (tj. brani in promovira njegov način izkoriščanja in gospostva) ter hkrati posreduje med vladajočimi in vladanimi, sta se znašla na udaru. V teh skrajno zaostrenih razmerah so se neoliberalne teoretske zamisli izkazale za najbolj prikladno intelektualno orodje za ponovno vzpostavitev »zdravih temeljev« za akumulacijo kapitala in okrepitev moči vladajočih političnih, ekonomskih in finančnih elit, predvsem pa za represivno in ideološko ofenzivo na proletariat (delavske pravice, sindikate in državo blaginje).¹¹ Zaostritev razre-

obrobnim in tudi socialističnim državam (vključno z Jugoslavijo), hkrati pa so tveganje prenesle na dolžnice, saj so se obresti določale v odvisnosti od gibanja mednarodnih obrestnih mer. Streznitev je prišla že kmalu po letu 1979, ko je ameriška centrala banka FED – z namenom znižanja stopnje inflacije – dvignila obrestno mero na neverjetnih 21 odstotkov. Ta dramatični dogodek, ki je nemara najglasneje naznanil skorajšnji globalno zmagoslaven pohod neoliberalizma, je v ZDA povzročil hudo gospodarsko krizo (na primer propad od kreditov odvisnih gospodarskih panog in mest, kjer je bila zgoščena težka industrija, ter eksplozijo brezposelnosti, ki je še najbolj prizadela mlade in pripadnike manjšin), po drugi strani pa je izzval dvig obresti v mednarodnem finančnem sistemu, zaradi česar se je breme zadolženih držav neznansko povečalo. Državni dolg je tedaj postal – poleg vojaških intervencij in drugih oblik nasilnega rušenja »malopridnih« režimov – eno od najpomembnejših orodij zahodnega (»evroatlantskega«) imperializma in vsiljevanja neoliberalnih strukturnih reform, katerih sprejetje je bilo pogoj za odobritev novih posojil, namenjenih odplačevanju starih, še neporavnanih obveznosti.

¹¹ Harvey (2012: 29) ugotavlja, da neoliberalna politika ni bila ravno učinkovita pri obujanju svetovne akumulacije kapitala (gospodarska rast v jedrnih gospodarstvih ostaja še zmerom precej šibka), zavidljivo uspešna pa je bila – kot je najbrž najjasneje razvidno iz osupljivega povečanja premoženjskih in dohodkovnih neenakosti – pri obnavljanju in krepitvi družbene moči vladajočih ekonomskih in finančnih elit: »Moj sklep je, da je teoretski utopizem neoliberalne argumentacije deloval predvsem kot sistem upravičevanja in legitimacije vsega, kar je pač potrebno za izpolnitev tega cilja. Še več, podatki kažejo, da so tedaj, ko neoliberalna načela pridejo v nasprotje s potrebo po obnovi ali ohranitvi družbene moči elit, načela bodisi opuščena bodisi neprepoznavno popačena.« Tudi Bembič (2012) meni, da gospodarski rezultati zahodnih kapitalističnih držav – navzlic deregulaciji, liberalizaciji in političnoekonomskemu porazu proletariata (katerega moč je bila drastično oslABLJENA z restriktivno monetarno in proračunsko politiko, uvedbo fleksibilnega trga delovne sile, prevratom v socialni politiki, spremembami v industrijskih odnosih, neoliberalno globalizacijo, vzpostavitvijo konkurenčne države in prevlado doktrine »vrednosti za delničarje«) – niso uresničili pričakovanj (če odmislimo nižjo inflacijo). Javnofinančni

dnega boja je vladajočim že kmalu prinesla bleščečo zmago (od sedemdesetih let se je delež delavskih dohodkov v BDP v skoraj vseh državah občutno zmanjšal), in sicer tudi po zaslugi neoliberalne globalizacije, ki je omogočila prosto gibanje kapitala in blaga, selitev produkcije iz središč na obrobje svetovnega sistema (na območja s ceneno in ubogljivo delovno silo) ter zaostritev konkurence ne le med podjetji, delavci in iskalci zaposlitve, temveč tudi med državami (in njihovimi pravnimi ureditvami), regijami in mesti. Neoliberalni ukrepi – npr. restriktivna monetarna politika, deregulacija finančne sektorja, krčenje proračunskih sredstev (za šolstvo, zdravstvo, pokojninski sistem in socialno varnost), privatizacija javnih storitev in državnega premoženja, ukinjanje socialnih ekonomskih in socialnih pravic, rahljanje in diferenciranje predpisov, ki urejajo položaj zaposlenih, ter davčno razbremenjevanje podjetij in bogatašev – so se kot kuga naglo razširili skorajda po vsem svetu. Na periferiji so jih s podporo lokalnih (kompradorskih) elit pogosto izvajali diktatorski ali avtoritarni režimi in – pod izsiljevalskim pritiskom zunanjih upnikov, Mednarodnega denarnega sklada in Svetovne banke – prezadolžene države. Po razpadu sovjetskega imperija in vnebovzetju evropskega realnega socializma je bila hitropotezna instalacija neoliberalne kapitalistične ureditve osrednja

primanjkljaji, zadolženost držav in premoženjske neenakosti so se povečali, medtem ko se je delež mezd v BDP skoraj povsod precej zmanjšal. Bihr in Husson (2021) trdita, da je usihanje povprečne produktivnosti (glavne determinante povečevanja profitne stopnje) celo bistvena značilnost neoliberalne faze, pri čemer je treba upoštevati, da se je ta trend začel že ob koncu »zlate« povojne kapitalistične dobe (to je privedlo do splošne recesije v obdobjih 1974–1975 in 1980–1982). Toda kapitalizmu se je kljub temu posrečilo popraviti profitno stopnjo (ne zaradi varčevanja s kapitalom ali upada kapitalske intenzivnosti, temveč po zaslugi neprekinjenega zniževanja mezd glede na proizvedeno vrednost in torej s pomočjo naraščanja stopnje izkoriščanja delovne sile). Vendar pa to ni povzročilo oživitve akumulacije. Z drugimi besedami, okrevanje profita ni bilo namenjeno povečevanju ali izboljševanju produkcijskih zmogljivosti. Po eni strani je namreč prišlo do pravicatne eksplozije delničarjem izplačanih dividend (in torej do redistribucije dela presežne vrednosti k privilegiranim, parazit-skim družbenim slojem), po drugi strani pa se je – v pomanjkanju priložnosti za zadosti donosne investicije v »realno« gospodarstvo – čedalje večji delež profitov začel stekati v finančni sektor. Amin (2020) opozarja, da le preusmerjanje zasebno prisvojenega presežka v finančne »naložbe« omogoča nadaljevanje akumulacije, ki jo sicer obvladujejo posplošeni monopoli (tj. mogočne sodobne multinacionalke): »Financijalizacija, ki zastruje neenako distribucijo dohodkov (in premoženja), sama ustvarja vedno večji presežek, iz katerega se napaja. Finančne investicije (oziroma, natančneje, finančne špekulacije) naraščajo po osupljivih stopnjah, ki so nesorazmerne s stopnjo rasti bruto nacionalnega proizvoda (ki je zaradi tega tudi sama vedno bolj navidezna) oziroma rasti investicij v proizvodni sistem. Osupljiva rast finančnih investicij med drugim zahteva – in zagotavlja – naraščanje vseh vrst dolga, še posebno javnega.«

»tranzicijska« naloga novopečenih demokratičnih oblastnikov (seveda pod čuječim mentorstvom zahodnih ekspertov in politikov).¹² V jugoslovanski prostor so (neo)liberalne ideje prikapljale že precej pred gromkim padcem Berlinskega zidu. Eksperimente z liberalizacijo samoupravnega socializma si je priporočljivo ogledati nekoliko поблиže tudi zato, ker so izzvali vrsto kriminološko nesporno zelo relevantnih družbenoekonomskih dinamik.

3 Regulacija gospodarstva in družbe (načrt, trg in liberalizem)

Obstaja trdoživo prepričanje, da je trg sinonim za kapitalizem, plansko gospodarstvo pa je značilno izključno za socializem. Vendar pa to preprosto ne drži. Ni niti trga niti planiranja nasploh (obstajajo le njune konkretne in raznolike zgodovinske različice). Kržan (2017) opozarja, da je v staroveških civilizacijah (Egipta, Indije in Kitajske) pogoje male

¹² Schreiner (2019: 15) opozarja, da neoliberalne reforme tudi v posocialističnih državah niso vselej potekale po mirni in demokratični poti: »Leta 1993 je ruski predsednik Boris Jelcin kratko malo razpustil oba domova parlamenta, ker niso bili sprejeti njegovi načrti. S tem je kršil ustavo: Rusija se je znašla na pragu državljanske vojne. Zaradi upora parlamenta in uličnih protestov Jelcinu ni preostalo drugega, kot da se zateče k nasilju. In to je brez omahovanja tudi storil.« Nerazvezljiva zveza med neoliberalnim kapitalizmom in nasiljem ni naključna, in sicer ne le zato, ker je država s svojim policijskim in vojaškim aparatom vselej igrala nepogrešljivo vlogo v razvoju, reprodukciji in ekspanziji kapitalističnega produkcijskega načina. Amin (2020) poudarja, da koraka sodobni kolektivni (ameriški, evropski in japonski) imperializem – v svoji nenehni ofenzivi proti narodom na periferiji svetovnega sistema – »po dveh nogah«: prva je gospodarska (obvezno sprejemanje globaliziranega neoliberalizma kot edine mogoče družbenoekonomske usmeritve), druga pa je politična in deluje v obliki raznovrstnih intervencij, kot so upniško izsiljevanje, podtalno organiziranje barvnih revolucij, trgovinske sankcije, zamrznitev (ali zaplemba) premoženja, režiranje volilnih izidov, državni udari, spodbujanje notranjih oboroženih spopadov in posredna ali neposredna vojaška agresija. Vsaka država, ki ne privoli v popolno podreitev gospodarski in politični strategiji imperialističnega kolektiva, se mahoma spremeni iz potencialne v aktualno sovražnico samooklicane »mednarodne skupnosti« (= predstavnice manjšine človeštva). Amin (2020: 49) ugotavlja, da je cilj strategije, ki jo uveljavlja imperialistični blok pod hegemonistično komando Washingtona (v glavnem v okviru Nata), oblikovanje unipolarnega sveta, katerega ureditev bi temeljila na enostranski diktaturi vladajočega kapitala multinacionalk (»posplošenih monopolov«) in razmahu ameriškega vojaškega imperija, ki bi se mu morali podrediti vsi narodi: »V tem pogledu ni mogoče dopustiti nobenega drugega projekta, niti evropskega projekta Natovih podrejenih zaveznic, še posebno pa ne projekta z določeno stopnjo avtonomije, kakršen je kitajski, ki ga bo treba, če ne bo šlo drugače, zlomiti s silo.«

kmečke proizvodnje določal »državni sektor« (= vladajoči razred), ki je upravljal glavni proizvodni dejavnik (zemljo) ter gradil in nadzoroval namakalne sisteme. Ker je bila torej celotna družbena organizacija oblikovana tako, da je omogočala načrtno uporabo delovne sile in presežnega produkta »zasebnega sektorja« za upravljanje obdelovalne zemlje, lahko tovrstno obliko reprodukcije splošnih pogojev gospodarjenja označimo kot plansko. In kristalno jasno je, da gre v tem primeru za družbeno formacijo, ki je bila vse prej kot socialistična (cilj načrtovanja, katerega nosilec je bil državno-verski birokratski aparat, je bilo obnavljanje tedanje strukture razrednega izkoriščanja in gospostva). Po drugi strani pa so tudi tržno menjavo in malo blagovno produkcijo poznali že v antiki in srednjem veku. Trg potrošnih dobrin (in delovne sile) je bil navsezadnje normalna sestavina planskega gospodarstva sovjetskega (in jugoslovanskega) tipa, medtem ko je kapital – vrednostna vsota, katere cilj je ustvariti dobiček, na primer z oderuštvo (posojanjem denarja za obresti), trgovanjem (poceni nakupi in dražjimi prodajami na drugi lokaciji ali v drugem času), plenjenjem (roparskimi vojnami) ali manufakturo – nedvomno obstajal že dolgo pred kapitalizmom.¹³ Kržan (2020) trdi, da je kapitalizem produkcijski način, v katerem trgi kapitala, zemlje (naravnih dobrin ali virov, ki niso

rezultat človeške proizvodnje) in delovne sile določajo splošne pogoje gospodarjenja (tj. razporejanje produkcijskih faktorjev in načine njihove uporabe) ter posredno tudi družbeno reprodukcijo političnih in ideoloških procesov. V sovjetskem produkcijskem načinu pa je bila država tista, ki je imela v lasti produkcijska sredstva (»zemlja« in »kapital« nista funkcionirala kot blago), medtem ko je akumulacijo (naložbeno politiko) uravnaval centralni načrt (in ne tržna konkurenca med profitno usmerjenimi zasebnimi podjetji). Kržan (2020) ocenjuje, da ima tak način produkcije v resnici že socialistično obliko, ki pa je zelo nerazvita in za povrh še izkrivljena, saj nosilci načrtovanja (določanja strateških razvojnih prioritet in družbenih potreb, ki jih je treba – po možnosti čim boljše – zadovoljevati) niso delovni ljudje, temveč »nomenklatura« (ali »birokracija«).¹⁴ Ta vodstvena skupina, ki monopolizira politično oblast v imenu delovnega ljudstva, pa po njegovem mnenju ni vladajoči razred, ker se logika ohranjanja njene dominantne in privilegirane vloge v državi ne rima najbolje z reprodukcijo socialističnega produkcijskega načina (tako da pogosto zmanjšuje učinkovitost planskega gospodarstva) in tudi vladajoča ideologija v takem sistemu je bistveno proletarska in ne »birokratska«.¹⁵ V kapitalizmu je drugače. Kapitalisti, ki

¹³ Heinrich (2013) poudarja, da je kapitalizem ekonomski sistem, v katerem je neposredni cilj produkcije, ki prevladuje v družbeni formaciji, »uvrednotenje« (tj. povečevanje vrednosti založenega) kapitala, ne pa zadovoljevanje družbenih in človeških potreb. Dobiček kapitalističnega podjetja namreč ne služi prvenstveno omogočanju lagodnega ali razkošnega načina življenja njegovih lastnikov, temveč ponovnemu investiranju, tj. akumulaciji (nadaljnemu povečanju kapitala). To neutrudno prizadevanje po pridobivanju »vselej-še-več-dobička« je že na prvi pogled iracionalno ali celo absurdno. A njegov razlog niso zgolj pohlepnost, oblastizeljnost, nečimrnost, nezmerna fascinacija nad denarjem ali norost posameznikov, ki delujejo kot poosebljena kapitala. Čeravno so te psihološke (ali, če hočete, patološke) osebne poteze vsekakor značilne za mnoge kapitaliste, je treba upoštevati, da jih v nenehno gonjo za (čim obilnejšimi) profiti – in *eo ipso* v zmanjševanje stroškov, uvajanje tehnoloških in organizacijskih izboljšav, širjenje produkcije in inovativno propagandno promocijo novih izdelkov ali storitev – sili tržna konkurenca (tj. strah pred ekonomskimi sankcijami, *in extremis* pred bankrotom ali zgubo premoženja). Krašovec (2021) opozarja, da si mora tudi kapitalist, ki je sicer skromna in dobra (moralno bolj ali manj neoporečna) oseba, nenehno prizadevati, da njegovo podjetje posluša s kar se le da visokimi profiti, ki jih potem zopet investira v produkcijo. Če tega ne počne, tvega, da bo kot kapitalist propadel, saj bi ga prehiteli in izrinili s trga konkurenti s kakovostnejšim, cenejšim ali privlačnejšim blagom, boljšimi oglaševalskimi prijemi in učinkovitejšo produkcijo. Samary (2017) potemtakem upravičeno trdi, da v kapitalizmu šteje zgolj plačilno sposobno povpraševanje po dobrinah in storitvah, katerih prodaja prinese »zadosten profit«. Če pa ta pogoj ni izpolnjen, kapitalizem v krizi žrtvuje že proizvedene uporabne vrednosti in številne človeške potrebe, ki ostajajo nezadovoljene.

¹⁴ Politični in ideološki monopol partije (»nomenklature«) je onemogočil delavstvu in kmetstvu demokratično upravljanje gospodarstva in družbe, toda tovrstni »termidor« – namreč blokada (revolucionarne) socialistične preobrazbe – še zmerom preprečuje privatizacijo produkcijskih sredstev in torej restavracijo kapitalizma. Samary (2017) opozarja, da vladavina »birokracije«, ki se seveda ni zanašala samo na raznolike represivne ukrepe, dopušča parazitsko izkoriščanje (na primer omejene potrošniške privilegije, ki so jih oblastniki običajno prikrivali), a je vseeno precej krhka in ranljiva, saj se ne opira na samostojno in koherentno ekonomsko bazo (bolj ko je njen sistem centralističen, večja je verjetnost njene politične smrti): »Iz tega izhaja tale paradoks: četudi so imeli delavci v teh sistemih manj demokratičnih pravic kakor v kapitalističnih državah (v katerih si je delavstvo te pravice seveda izbojevalo), so se lahko veliko uspešneje upirali tržnim mehanizmom. Vzrok je v tem, da lahko birokracija v marsičem popusti, vse dokler ostaja na oblasti.«

¹⁵ Plansko gospodarstvo, ki je bilo tipično vzpostavljeno v nerazvitih, pogosto z vojno opustošenih družbenih formacijah (soočnih poleg tega še s sovražnimi, bolj ali manj agresivnimi zahodnimi imperialističnimi državami), se lahko pohvali z mnogimi pomembnimi dosežki. Eagleton (2013) ugotavlja, da je Sovjetska zveza s svojimi sateliti priskrbela polovici evropskega prebivalstva cenovno dostopna stanovanja, gorivo, transport, kulturo, polno zaposlenost in občudovanja vredno mrežo socialnih storitev, za nameček pa še neprimerno višjo raven dohodkovne in premoženjske enakosti ter naposled tudi gmotnega blagostanja, kot so je bili ti narodi deležni kdajkoli prej. Zmagoslavno vkorakanje demokracije, svobode in človekovih pravic pa jih je – poleg šokantne gospodarske terapije in privatizacijskega ropa pri belem dnevu – razveselilo z množično brezposelnostjo, vrtoglavim naraščanjem revščine, poglobljanjem neenakosti, razgradnjo socialne države in poslabšanjem položaja žensk. Amin (2020) meni, da je bil sovjetski

se neutrudno pehajo za dobičkom, *eo ipso* ohranjajo (in celo krepijo) svoj monopol nad produkcijskimi sredstvi in položaj vladajočega razreda, zagotavljajo (praviloma razširjeno) reprodukcijo celotnega kapitalističnega sistema (razporejanje kapitala med panoge glede na plačilno sposobno povpraševanje) in tako rekoč samodejno vsiljujejo svoje delne interese kot splošne ali nacionalne.

Jugoslovanska pot v socializem se je začela z uvedbo centralnega administrativnega načrtovanja po (tedaj edinem realno obstoječem) sovjetskem vzoru.¹⁶ Ta sistem je bil – sploh če upoštevamo izredno skromno zapuščino Kraljevine Jugoslavije in gromozansko vojno škodo – ekonomsko in politično uspešen, saj je spodbudil naglo industrializacijo države ter odpravil kapitalistično izkoriščanje in gospostvo (buržoazije, malomeščanstva in velikih kmetov), a je bil kljub temu že kmalu opuščen, in sicer zaradi dramatičnega spora s Stalinovo »trdnjavo socializma« (in drugimi režimi, ujetimi v prisilni jopič sovjetske hegemonije). V obdobju 1951–1965 ga je nasledil precej omehčani planski sistem, kombiniran z delavskim (samo)upravljanjem. Podjetja so prešla iz državne v družbeno lastnino (ki je bila »od vseh in od nikogar«). Samary

---

ski sistem (centralno načrtovane akumulacije) učinkovit, dokler so bili njegovi cilji razmeroma preprosti. Omogočil je pospešeno (ekstenzivno) industrializacijo in nastanek močne vojaške sile, ki se je prva uspešno postavila po robu kapitalističnim nasprotnikom (premagala je nacistično Nemčijo in v šestdesetih letih odpravila ameriški monopol nad jedrskim orožjem in balističnimi izstrelki). Poleg tega je bil že zgolj njen obstoj pomembno gonilo velikih družbenoekonomskih preobrazb v dvajsetem stoletju, saj brez realno obstoječe »rdeče nevarnosti« zahodna socialdemokracija po vsej verjetnosti ne bi mogla izsiliti povojne socialne države, buržoazijam na Jugu pa se je (zaradi prisilnega sožitja med Sovjetsko zvezo in ZDA) precej povečal politični manevrski prostor. Kržan (2017) priznava, da je bila individualna potrošnja v razvitih kapitalističnih državah večja kakor v socialističnih sistemih, vendar pa razlog za tovrstno zaostajanje ni bila apriorna »brezobzirnost« planske regulacije, temveč potreba po naglem gospodarskem in vojaškem dohitevanju Zahoda ter dajanju prednosti družbeni potrošnji (v okviru javnega zdravstvenega, izobraževalnega, socialnega in kulturnega sistema) pred individualno: »Prepričanje, da kapitalizem veliko bolje zadovoljuje potrebe ljudi, lahko hitro ovržemo, če primerjamo standard delovnih ljudi v socialističnih državah s standardom delovnih ljudi v nerazvitih kapitalističnih državah in če pomislimo na razkorak med bogastvom dobrin, ki so dostopne ljudem v razvitih kapitalističnih državah, in oteženim dostopom do zdravljenja, izobraževanja in socialne varnosti.«

¹⁶ Kržan (2017) ugotavlja, da je v takem sistemu centralno načrtovanje tisto, ki državnim podjetjem odreja, kaj, kako, kdaj in za koga naj proizvajajo. Sredstva za naložbe zagotavljajo državni skladi in banke v skladu s plansko opredeljenimi družbenimi potrebami. Ljudje kupujejo potrošne dobrine s svojim dohodkom na trgu, ki pa nima pomembnejšega vpliva na delovanje gospodarstva, saj so maloprodajne cene in proizvodnja življenjskih potrebščin plansko določene (tako kot navsezadnje tudi višina plač).

(2017) ugotavlja, da se je načrtovanje, ki je bilo še zmerom pod nadzorom zveznih partijskih in državnih birokracij, po novem osredotočilo le še na ključne razvojne prioritete, medtem ko so podjetja, ki jih je vodil direktor (odgovoren delavskemu svetu), samostojno kupovala produkcijska sredstva in odločala, kaj in koliko (naj) proizvajajo (v odvisnosti od prodaje blaga na trgu). Delovni kolektivi so uporabljali družbena sredstva za ustvarjanje čim večjega dohodka, od katerega pa so morali odvajati – za vsako podjetje in panogo – predpisan delež v družbene sklade (ali ga zadržati v podjetju) za amortizacijo, rezerve in akumulacijo. Sistem, ki je združeval vsaj potencialno protislovno plansko in tržno logiko (a tedaj še zmerom trdno zasidrano v socialističnem okviru), si je tako prizadeval povečati materialno motivacijo delavcev za boljše delo,¹⁷ saj je družbeno podjetje lahko del presežka nad osnovnimi plačami uporabilo za njihovo povečanje ali za naložbe v skupni standard zaposlenih. V tem (»zlatem«) obdobju je jugoslovanski socializem dosegal odlične socialnoekonomske rezultate (na primer visoko rast družbenega produkta, zaposlovanja v družbenem sektorju in osebnih dohodkov, ob relativno nizki inflaciji in zunanji zadolženosti ter izvozu, ki je prehitel uvoz). Po drugi strani pa je tržna dinamika izzvala socialne spremembe in politične napetosti, ki so postopoma (toda čedalje bolj konfliktno) tlakovale pot v nasilno razpadanje federacije in kontrarevolucionarno restavracijo kapitalizma. Kaj se je zgodilo?

Lebowitz (2014) trdi, da je uvedba delavskega (samo) upravljanja okrepila poistovetenje delavcev s podjetjem, v katerem so bili zaposleni (in ki jih že v prejšnjem, centralno planskem sistemu ni smelo odpustiti iz poslovnih razlogov, medtem ko so sami lahko zamenjali službo). Tudi to, da postane glavni cilj socialističnega podjetja pridobivanje čim večjega dohodka, ni že samo po sebi problematično, če hkrati obstajajo učinkoviti mehanizmi, ki zagotavljajo upoštevanje in uveljavljanje skupnih družbenih interesov (katerih določanje, podčrtajmo, niti tedaj niti pozneje ni bilo nikoli v pristojnosti samoupravljalcev). Toda (sebično) osredotočanje zgolj na lastne materialne koristi skoraj neizogibno postavi delovni kolektiv v interesna in konkurenčna navzkrižja z drugimi družbenimi akterji, na primer z dobavitelji, potrošniki (ki bi

---

¹⁷ Upoštevati je treba, da skupno (državno ali družbeno) lastništvo stvarnih pogojev produkcije ne nevtralizira samodejno (ali nujno) egoizma posameznikov, ki razmišljajo in delujejo kot zasebni lastniki svoje delovne zmoglosti. In ki zato zahtevajo (ali vsaj upravičeno pričakujejo) ekvivalent za svoj delovni prispevek. Lebowitz (2014) trdi, da ima posameznik, ki ima pred oči pretežno ali izključno lastni prid (in je bolj ali manj brezbrizen do interesov družbe ali delavskega razreda kot celote), na voljo dve možnosti. Prizadeva si bodisi za maksimiranje osebnega dohodka za določeno količino ali kakovost dela bodisi za minimaliziranje količine ali kakovosti dela za dano plačilo.

radi kupovali njegovo blago po čim nižjih cenah), proizvajalci, ki izdelujejo podobne dobrine, posamezniki, ki bi se hoteli zaposliti v tej delovni organizaciji, in ne nazadnje z zvezno državo, ki »izkoriščevalsko« pobira davke in »odtujeno« odloča o uporabi sredstev za investicije. Poleg tega je treba upoštevati, da so bila formalno (*de iure*) družbena produkcijska sredstva, s katerimi so upravljali delovni kolektivi, različne kakovosti. Nekateri samoupravljavci so imeli dostop do boljših stvarnih pogojev produkcije, nekateri do slabših, nekateri pa celo do nobenih (v takih razmerah višja plača ni nujno zgolj plod posameznikovih delovnih naporov, ampak tudi boljših produkcijskih sredstev, ki tako postanejo vsaj *de facto* privatizirana kolektivna lastnina). Kržan (2017) opozarja, da je »liberalizacija« gospodarstva močno povečala družbeno (ekonomsko, politično in ideološko) moč »tehnokracije«, tj. strokovnih kadrov »menadžerjev«, ki so vodili tržno poslovanje podjetja (in skrbeli, da se je čim ceneje kupovalo in čim dražje prodajalo). Po njegovem mnenju je bil prav ta novonastali sloj, ki se je osamosvojil od državne birokracije (planskih in represivnih organov) in v precejšnji meri tudi od delavcev (ki so bili dohodkovno odvisni od njegovih upravljalških znanj in veščin), tisti osrednji družbeni akter, ki je – v zavezništvu z liberalno usmerjenimi (republiškimi) politikami in ekonomisti – izsilil prehod v »tržni socializem«. Toda reforma iz leta 1965, ki naj bi z okrepitevijo tržnih zakonitosti razširila pravice samoupravljavcev in hkrati še povečala učinkovitost gospodarstva, je ustvarila pokvečen, hibriden sistem, ki ni bil uspešen niti po kapitalističnih niti po socialističnih merilih. Približno sedemdeset odstotkov »dereguliranih« cen se je oblikovalo na trgu (vključno s svetovnim), zmanjšanje zaščite v zunanji trgovini pa je podjetja postavilo v neposredna razmerja s tujo konkurenco. Nacionalna valuta je bila devalvirana. Etatiistično »administrativno« načrtovanje je bilo v celoti ukinjeno.¹⁸ Vsa sredstva iz družbenih skladov so bila prenesena na stare in nove banke, ki so odločale o investicijah na podlagi njihove pričakovane donosnosti, tako da je zdaj trg (kreditnega) kapitala (z logiko kapitalistične akumulacije) določal splošne pogoje gospodarjenja in družbene reprodukcije. Rezultati tržnega socializma so bili porazni. Učinkovitost jugoslovanskega gospodarstva se je precej zmanjšala. Rast družbenega produkta je upadla. Uvoz se je povečeval hitreje od izvoza. Povišali sta se stopnji inflacije in brezposelnosti (kljub množičnemu »gostovanju« jugoslovanskih delavcev v

¹⁸ Samary (2017) ugotavlja, da je načrtovanje pod nadzorom zveznih organov sprožalo konflikte tako s samoupravnimi podjetji kakor tudi z republiškimi birokracijami: »Takrat bi lahko podružbili tako planiranje kot tudi državo, tako da bi postopke odločanja in upravljanja javnih skladov demokratizirali s samoupravnimi oblikami zastopništva – to bi zahtevalo tudi odpravo političnega monopola ene same stranke. Toda to ni bila usmeritev titoističnih voditeljev: ohranili so privilegije politične oblasti, hkrati pa razširili prostor trga ...«

tujini). Poglobile so se dohodkovne neenakosti (in hkrati – z zavistjo, zamerami in sovražnostjo prežete – napetosti) med delavci in menedžerji ter med podjetji, panogami, regijami in republikami, v katerih so se okrepile etnično obarvane nacionalistične težnje (in politično nerešljivi spori o tem, kdo koga ekonomsko izkorišča).¹⁹ Po drugi strani pa so družbenoekonomske reperkusije ponesrečene tržne reforme spodbudile tudi eksplozivni razmah gospodarskega kriminala (in najrazličnejših poslovnih deviacij), ki je bil v sedemdesetih in osemdesetih letih skrajno resen političen problem, in to ne le zaradi gigantske družbene škode,²⁰ neupravičenega povečevanja premoženjskih neenakosti (in nanje obešenega statusnega razlikovanja) ter stopnjujoče se demoralizacije »delovnih ljudi in občanov«, ki so čedalje bolj izgubljali zaupanje v državne in politične institucije, temveč tudi zato, ker so tovrstne pridobitniške prakse ogrožale temelj socialistične ureditve, tj. družbeno lastnino in delavsko samoupravljanje.

Komunistična frakcija vladajoče birokracije pod Titovim vodstvom je leta 1971 naposled le zaustavila škodljive procese tržne liberalizacije in obrzdala nevarne politične tendence, ki so že tedaj grozile z razpadom federacije in restavracijo kapitalizma (no, pravzaprav je »zgolj« za dve slabi in čedalje bolj krizni desetletji odložila uresničenje tega zdaleč najbolj črnega scenarija). Kardeljeva ustava iz leta 1974 je deklarativno okrepila pravice samoupravljavcev, hkrati pa je ustregla tudi nacionalističnim apetitom liberalnih (in v glavnem že

¹⁹ Močnik (2017) trdi, da so bila nacionalistična trenja med republikami v marsičem posledica tehnokratske in birokratske vladavine, ki je se je ohranjala s pomočjo »pasivnega«, pretežno porabniškega pristanka sistemsko depolitiziranega (in atomiziranega) prebivalstva. V takih razmerah je logično, da si vladajoče koalicije na gospodarsko razvitejših območjih prizadevajo obdržati čim več novo ustvarjene vrednosti v okviru republiških meja, hkrati pa se zavzemajo za krepitev tržnih mehanizmov, ki vselej najbolj koristijo bogatejšim in prizadevajo revnejše. Vladajoče koalicije v slabše razvitih regijah pa si prizadevajo za solidarnost »bratskih in enotnih narodov« in tako dokazujejo svojim prebivalstvom, da so družbeno potrebne in politično koristne.

²⁰ Pomenljiva je Pečarjeva (1975: 267) pripomba, da »k sreči nikoli ne bomo spoznali, koliko je dejanske škode, ki jo mora utrpeti družba, kajti sicer bi lahko prišlo do iracionalnih ukrepov zoper povzročitelje«. A po njegovem mnenju so bili tudi »racionalni ukrepi« zoper tehnokratske bele ovratnike vse prej kot primerni, saj je pretirano prizanesljiva kaznovalna politika »celo spodbujala nezakonito ravnanje«: »Poleg tega pa imajo storilci največkrat na svoji strani še javno strpnost, podporo poklicnega okolja, spoštovanje zaradi svojih poslovnih, poklicnih in političnih funkcij ali zaslug. Pred pravosodjem oziroma odkritjem jih varuje diskretnost delovanja in nedosegljivost (zlasti v zunanji trgovini), zaupnost kupčij, domnevna in navidezna poštenost (čeprav s kriminalnimi dejanji pridobijo zase ali za delovno organizacijo več, kot zasluži delavec v enem letu) ter ugled, ki jim omogoča, da živijo dvojno življenje.«

postkomunističnih) birokracij v najbogatejših republikah (ki so naposled le dobile nadzor nad devizami iz zunanje trgovine). Samary (2017) ugotavlja, da je bil ponovno – in spet od zgoraj navzdol – reformirani jugoslovanski sistem, ukleščen v protislovje med še zmerom prevladujočo kapitalistično logiko (oprto na trg in pravni fetišizem) in usihajočo socialistično logiko (oprto na družbeno lastnino, samoupravljanje in neblagovno regulacijo družbenih dejavnosti), čedalje bolj ranljiv za notranje in zunanje razdiralne težnje, vključno s pritiski svetovnega trga (za nameček pa ni vzpostavil nobenega mehanizma, ki bi učinkovito nadomestil leta 1965 uničeno centralno načrtovanje). Jugoslovansko državo, tedaj že *de facto* konfederacijo (delujočo po načelu »vsakdo naj, zapreden v svoj fevd, misli le nase«), je v sedemdesetih letih povezovala (vsaj navidezno ali »dermatološko«) le še Titova karizma (v republiških zvezah komunistov pa se je po čistkah in generacijski menjavi nagnetlo čedalje več oportunističnih in pragmatičnih kadrov). Po maršalovi smrti so stvari začele nezadržno drseti v smeri tragičnega in slednjič celo nasilnega epiloga.²¹ V osemdesetih letih so v državnih in ideoloških birokratskih aparatih spet prevladale postkomunistične liberalne in tehnokratske struje. Kopičile so se skrb vzbujajoče gospodarske težave, namreč velika zadolženost, skokovita inflacija, stagnacija družbenega proizvoda in precejšnja brezposelnost (zlasti na gospodarsko slabše razvitih območjih). Mednarodni denarni sklad je jugoslovanskim oblastem vsiljeval neoliberalne ukrepe (»stabilizacijskega«) varčevanja, ki so še dodatno poslabšali (po revoluciji sicer nenehno povečujoči se) življenjski standard prebivalstva, med katerim so se čedalje bolj širili strah, cinizem, razočaranost in nezaupanje do zveznih organov. Spet so oživila in se nenehno medsebojno podžigala strupena (etno)nacionalistična trenja. Politične birokracije so (podobno kakor čedalje glasnejša protikomunistična opozicija »na čakanju« in mnogi kritični intelektualci) rešitev iz večplastne krize videli edino v inavguraciji pravega kapitalizma (seveda v globalno tedaj že dominantni neoliberalni različici), ki bi sprostil (za)dušene podjetniške energije (in nagrajeval posameznike z nagnjenjem do »ustvarjalnega uničevanja« in prevzemanja tveganj v nenehnem lovu za dobičkom), vzpostavil trg delovne sile in kapitala (vključno s pravico do odpuščanja delavcev in stečaja) in prepustil upravljanje podjetij zasebnim lastnikom (ki so baje že po definiciji »najboljši gospodarji«,

²¹ Suvin (2014: 139) takole opiše zadnjo fazo umirajočega jugoslovanskega socializma: »SFRJ je v bistvu postala periferno odvisno ozemlje globalnega kapitalizma, ki so ga začasno pustili, da se kuha v lastnem soku, z možnostjo, da ga v nadaljevanju popolnoma integrirajo v kapitalistični sistem s splošno razprodajo celotnega njenega gospodarstva za majhen denar. To se je zgodilo po umiku Sovjetske zveze iz svetovne politike sredi osemdesetih let. ZDA so hotele združeno podrejeno Jugoslavijo. Nemške banke in Vatikan, ki so si dobro zapomnili boleči poraz, so se nagibali k njeni delitvi; zmagali so slednji.«

sploh če imajo tuje državljanstvo). Uradno seveda ni bilo o skorajšnji obnovi kapitalizma ne duha ne sluha. Previdno se je govorilo le o tržnem in učinkovitejšem gospodarstvu, demokraciji in svobodi z veliko (evroatlantsko) začetnico, toda vladajoče koalicije (na zvezni in republiški ravni) so že tedaj zelo dobro vedele, koliko bo zdaj zdaj ura. Vrata v kapitalistično prihodnost je odprl prvi zvezni zakon o privatizaciji, ki je bil sprejet v okviru reform zadnje jugoslovanske vlade pod vodstvom hrvaškega liberalca Anteja Markovića.²² Vendar pa neoliberalne ideje niso prodirale v jugoslovansko družbo samo od zgoraj (s postkomunističnih oblastniških vrhov) in od zunaj (v obliki »strokovnih« nasvetov, priporočil in zahtev mednarodnih ekonomskih in finančnih institucij kapitala). Zlasti v osemdesetih letih so jih zagovarjali tudi notranji opozicijski oporečniki, ki so kritizirali socialistični režim v imenu »klasičnih« (političnih in državljskih) človekovih pravic, meščanske (večstrankarske) demokracije in individualne svobode, tj. s standardnim (ali klišejskim) retoričnim orožjem, ki se je v hladni vojni od sedemdesetih let uporabljalo za ideološko ali propagandno slabitev »komunističnega sovraga.«²³ V tej perspektivi je bilo razmerje med dobrim in

²² Samary (2017: 86) opozarja, da so ukrepe liberalne reforme Anteja Markovića v obdobju 1989–1990, ki jih je pripravila Mikuličeva komisija že maja 1988, sprejeli vsi (s pravico do veta opasani) zastopniki republik in pokrajin na zvezni ravni, in to brez sleherne ustavne razprave, referendum ali podobnega ljudskega posvetoovanja: »Cilji reform so bili odprava samoupravnih pravic in vzpostavitev lastninskega odnosa med kapitalom in meznim delom. Toda v Jugoslaviji niso nikoli jasno izrekli, da je to njihov cilj – še manj kot drugod. Treba je bilo odpraviti družbeno lastnino, ne da bi se temu tako reklo.« Villa (2017) ugotavlja, da je šok terapija (po poljskem zgledu), ki jo je Marković domišljavo označil kot »najbolj radikalno med vzhodnoevropskimi državami«, vključevala deregulacijo uvoza, liberalizacijo cen, nadzor nad plačami, znižanje obdavčitev, omejevanje denarnih zalog in – kot »zvezdniško« zdravilo proti inflaciji – vpeljavo fiksnega menjalnega tečaja sedem dinarjev za eno marko.

²³ Whyte (2020) opozarja, da je prišlo do »poroke« (zblíževanja in prepletanja) med neoliberalizmom in zahodnim konceptom človekovih pravic (iz katerega je bila preventivno izločena vsa nesprejemljiva »komunistična navlaka«) že v poznih sedemdesetih letih, torej ravno v obdobju krčenja države blaginje in delavskih pravic, prevrata v socialni politiki, povečevanja neenakosti (revščine in brezposelnosti) in zlagoma, a zanesljivo vzpenjajoče se imperialistične globalizacije (pod vodstvom ZDA). Mimogrede: Milton Friedman, predstavnik čikaške šole, je leta 1976 prejel nagrado za ekonomske vede v spomin na Alfreda Nobela (ta uspešen ponaredek pravih Nobelovih nagrad podeljuje švedska centralna banka). Leto pozneje pa je (tokrat dejansko pravo) Nobelovo nagrado za mir prejela Amnesty International. Whyte (2020) ugotavlja, da so mnoge pomembne mednarodne nevladne organizacije za človekove pravice v osemdesetih letih sprejele idejo, da le liberalno gospodarstvo (= konkurenčni trg) zares podpira univerzalne človekove pravice (ki v pravno priznani obliki varujejo zasebno lastnino, pogodbeno in nasplošno ekonomsko svobodo ter posame-

zlim kristalno jasno in popolnoma enoznačno. Na mračni strani je bila »totalitarna« (represivna in ideološko enoumna) država v oblastnih krempljih vladajoče »komunistične« partije, na svetli strani pa je ždela (opozicijska) civilna – in torej že po (vsaj tedaj prevladujoči) »definiciji« demokratično in liberalno usmerjena – družba, hrepeneča po ekonomski in duhovni svobodi, politični pluralnosti, ideološki odprtosti in za dobro vago še po pravno zajamčenih človekovih pravicah, ki naj bi slehernega državljana zaščitile pred na- in prisilno politiko (ki je v socializmu surovo teptala »naravno« težnjo človeških bitij po neomejenem bogatenju in prepogosto celo povsem nedolžno željo po vožnji v prestižnem zahodnem avtomobilu).

4 Nadzor, uporništvo, protesti, opozicija ter ideološke deviacije v starem in novem režimu

Jugoslovanska federacija je bila spočeta, donošena in rojena z večplastnim in revolucionarnim uporom, in sicer zoper nacifašistične okupatorje in njihove domače (izdajalske) kolaborante,²⁴ zoper (diktatorsko in velikosrbsko) kraljevino dinastije Karađorđevićev, zoper periferno, od tujih (zgolj v razvitejših regijah in mestih zgoščenih) investicij odvisno kapitalistično družbenoekonomsko ureditev in naposled še zoper dogovor zavezniških velesil na Jalti, po katerem naj bi povojno državo, ukleščeno v zahodno (imperialistično) vplivno cono, spet vodil v London pobegli kralj (ki ga je v domovini podpiralo četniško gibanje). Vodilno vlogo v tem veličastnem boju so odigrali jugoslovanski komunisti (pred vojno je imela partija pičlih 5.000 članov), ki se jim je posrečilo mobilizirati ljudske razrede vseh narodov v boj proti notranjim in tujim nasprotnikom (zlasti kmečko prebivalstvo je množično

vstopalo v partizansko vojsko in narodnoosvobodilne odbore). Po zmagi si je partija prisvojila oblastni monopol in se iz avantgardne sile urno preobrazila v vladajočo birokracijo, ki si je pridržala ekskluzivno pravico do uvajanja in zaustavljanja normativnih in ekonomskih reform, ultimativne interpretacije socialnih ali nacionalnih konfliktov in vsakokratnega definiranja (in sankcioniranja) moralno dobrega in slabega, ideološko sprejemljivega in nesprejemljivega, politično normalnega in odklonskega. Do prvega dramatičnega preobrata je prišlo že kmalu, namreč leta 1948, ko se je jugoslovanska partija (na krilih vojaških, ekonomskih in političnih uspehov, ki so ji priskrbeli krepko ljudsko podporo in mednarodno legitimnost) odločno zoperstavila Stalinovi »prvi domovini« socializma, ki jo je bilo pred tem sporom (sproženim z zamislijo o oblikovanju balkanske konfederacije in torej z izzivom sovjetski hegemoniji) prepovedano javno kritizirati, in se – s sklicevanjem na Marxa in Pariško komuno – podala na samostojno (»neuvrščeno«) razvojno pot. Po drugi strani pa je Titov režim v pristno stalinističnem slogu grobo obračunal z lokalnimi podporniki Informacijskega biroja (ki so se malone čez noč znašli na politično in ideološko napačnem bregu). Komunistična oblast, ki tudi sicer ni oklevala, ko je bilo treba z represivnimi prijemi odstraniti, nevtralizirati ali zastrašiti ideološko/politično moteče ali nevarne »protiljudske elemente«, se je sčasoma resda (o)mehčala in je milostno dopuščala čedalje več prostora za razprave, (»konstruktivne«) kritike in vznik inovativne marksistične misli, a vselej le pod pogojem, da njen politični monopol ni bil postavljen pod vprašaj, še posebej z delovanjem od partije neodvisnih (npr. intelektualnih, sindikalnih, delavskih, mladinskih ali nacionalnih) družbenih gibanj.²⁵ Samary (2017) trdi, da se je Titov režim tipično odzival na socialne konflikte, odklone in grožnje s selektivno represijo ter širjenjem samoupravnih in nacionalnih (= republiških in pokrajinskih) pravic. Po njenem mnenju je najboljša ponazoritev tega nadzorstvenega pristopa način, kako se je komunistično vodstvo odzvalo na silovite družbene napetosti in protislovne upore, ki so jih (ne)posredno pov-

znikovo dostojanstvo pred nedopustnimi posegi – ne le avtoritarne, ampak tudi demokratične – politične oblasti). Whyte (2020: 315–316) ponazori družbeno realnost tega bizarnega zavezništva s poročilom iz leta 2018 o stanju v ZDA, ki se sicer niti najmanj ne obotavljajo z vojaško »humanitarno« intervencijo uničiti državo (in mimogrede še družbo), ki po njihovi oceni krši človekove pravice: »Sporočalo je, da je kljub ogromnemu bogastvu ZDA približno 40 milijonov njihovih državljanov živele v revščini, 18,5 milijona v skrajni revščini in 5,3 milijona v stanju revščine, podobnemu tistemu v tretjem svetu. Medtem so se od leta 1980 letni dohodki najvišjega sloja 0,001 odstotka prebivalstva povečali za 636 odstotkov, povprečna letna plača spodnjih 50 odstotkov prebivalstva pa je stagnirala.«

²⁴ Pleterski (2022) poudarja edinstvenost (»singularnost«) slovenskega, z revolucijo povezanega narodno osvobodilnega boja. Nacifašistični agresorji in okupatorji so namreč hoteli »ravno in edino« slovenski narod ne le podjarmiti ali zaslužjiti, temveč »preprosto in naravno uničiti«.

²⁵ Luxemburg (1977: 771) je že daljnega leta 1918 – v besedilu »K ruski revoluciji«, ki ga je napisala v ječi – kritizirala leninistično pojmovanje, da ima avantgardna stranka že vnaprej izdelan recept za socialistično preobrazbo, ki ga je treba le še odločno realizirati (če je treba tudi z represijo): »Uvesti socializem še zdaleč ne pomeni uresničiti vsoto izdelanih predpisov, nasprotno, uresničenje socializma kot gospodarskega, socialnega in pravnega sistema je popolnoma zavito v meglo prihodnosti. Naš program nakuže samo maloštevilne temeljne smeri, v katerih je treba iskati rešitve, in še ti kažipoti večinoma opozarjajo na to, kaj moramo odstraniti. Tako približno vemo, kaj moramo odstraniti, da utremo socialističnemu gospodarstvu pot, ni pa nobenega socialističnega strankinega programa in nobenega socialističnega učbenika, ki bi nas poučil o tem, kakšni naj bodo nešteti, veliki in mali praktični ukrepi, da bi uresničili socialistična načela v gospodarstvu, pravu in v vseh družbenih odnosih.«

zročile tržne reforme po letu 1965. Na eni strani protestnega gibanja so se znašli stavkajoči delavci, radikalizirani sindikati in nezadovoljni študentje, ki so junija leta 1968 v Beogradu zahtevali »samoupravljanje od spodaj navzgor« (tj. socialistično demokracijo na ravni federacije) ter nasprotovali tržni regulaciji gospodarstva (logiki kapitalistične akumulacije, katere ključno merilo ali usmerjevalec je profit), privilegijem vladajoče (politične in državne) birokracije, razbohotenim privatizacijam in na novo nastali »rdeči buržoaziji«. Na drugi strani pa so stale posamične liberalne (pretežno že postkomunistične) birokracije najbogatejših republik (nenaklonjene solidarnostnim skladom in zvezni redistribuciji dohodka v korist slabše razvitih regij), ki so se zavzemale za več tržne decentralizacije (razširitev lastnih oblastnih pristojnosti in pravico do deviz iz zunanje trgovine in turizma), medtem ko so Albanci na Kosovu (ki so predstavljali že 80 odstotkov vsega tamkajšnjega prebivalstva) z vstajo leta 1968 zahtevali izenačitev pravic s slovanskimi narodi (tj. status republike). Komunistična frakcija pod Titovim vodstvom je (po pričakovanjih) zadušila vsa avtonomna gibanja, hkrati pa je vsaj delno ustregla mnogim njihovim zahtevam in jih normativno institucionalizirala. Tito je, denimo, pohvalil mlade protestnike, ker so se zavzemali za socialistične (in samoupravne) ideale, njihovi voditelji pa so se znašli za zapahi. Marksistični profesorji, ki so objavljali v reviji *Praxis* in ki naj bi bili odgovorni (»krivi«) za ideološko »prestopništvo« študentov, niso več smeli predavati (lahko pa so opravljali znanstveno-raziskovalno delo). Revija *Praxis* je morala prenehati izhajati, konec pa je bilo tudi z njenimi odmevnimi mednarodnimi konferencami na Korčuli. Toda številni predlogi kritične marksistične levice so bili sprejeti in vključeni v ustavo iz leta 1974, ki je vpeljala delegatski sistem z zbori samoupravljalcev (vendar le na občinski, republiški in pokrajinski ravni), razbula velika podjetja na temeljne organizacije združenega dela, uvedla samoupravne interesne skupnosti (ki so združevale uporabnike in izvajalce storitev v vrtcih, šolah, bolnišnicah, javnem prevozu in drugih družbenih dejavnostih) ter spet podružbala bančni sistem (z njegovo podreditvijo samoupravnim organom delovnih kolektivov). Republiške birokracije so se močno okrepile (na račun oslabljenih zveznih organov), Kosovo pa je dobilo status kvazirepublike, vendar brez pravice do samoodločbe. Hrvaško množično gibanje (MASPOK) je bilo zatrto (podobno kot poprej vstaja Albancev),²⁶ kadrovske čistke pa so pometle z liberalnimi republiški birokracijami v Sloveniji, Srbiji in na Hrvaškem. Samary (2017) ugotavlja, da je bila zmaga Titove komunistične frakcije nad liberalnimi in nacionalističnimi težnjami zgolj Pirova, za nameček pa reformirana ustavna ureditev spet ni ponudila sa-

²⁶ Villa (2017) opozarja, da je poleg čistke liberalnega krila v hrvaški zvezi komunistov in tamkajšnjih intelektualnih krogih v zaporu končalo skoraj 12.000 ljudi.

moupravljalcem nobenega demokratičnega institucionalnega mehanizma, ki bi jim omogočil politično reševanje težav, ki jih je imel jugoslovanski socializem. Partija, ki naj bi odigrala ključno povezovalno vlogo med politično in gospodarsko že zelo osamosvojenimi zveznimi enotami (»fevdi«), se je čedalje bolj utapljala v korupciji,²⁷ fragmentaciji in diferenciaciji na nacionalni ali etnični podlagi. V osemdesetih letih so se vladajoče postkomunistične politične birokracije – v želji po ohranitvi oblastnih privilegijev – oprle na (etno)nacionalistične in (neo)liberalne »vrednote« ter *eo ipso* zabile še zadnji žebelj v krsto jugoslovanskega (zgodovinsko nedvomno izredno progresivnega) socialističnega projekta.

Nastanek nove, meščanske slovenske države je bil ravno tako plod političnega upiranja, in to zopet proti Jugoslaviji, le da tokrat v njeni *de iure* federalni in socialistični obliki. In tudi v tem primeru ni šlo brez nasilja, tj. oboroženega konflikta z Jugoslovansko ljudsko armado (JLA), ki je v uradni (»mitološki«) zgodovinospisni različici opisan z mogočno besedo »vojna« (med komaj rojeno, še popolnoma nedolžno, a že demokratično, v »Evropo zdaj« zadržano državo in balkansko primitivnim, nazadnjaškim komunističnim »agresorjem«).²⁸ Osrednji institucionalni protagonist tega dramatičnega boja – drzno usmerjenega v vzpostavitev politično pluralnega (ali vsaj večstrankarskega) sistema, pridobitev državne suverenosti, obnovo kapitalizma in samostojno vključitev v evroatlantske integracije (EU in Nato) – so bile republiške politične in ideološke birokratske elite, v prvi vrsti postkomunistični partiji (od leta 1986 pod vodstvom Milana Kučana),²⁹ ki so v razmerah hude systemske krize jugoslo-

²⁷ Samary (2017) ugotavlja, da politične korupcije, ki je zbuja la precejšnje nezadovoljstvo ljudi, očitno ni uspela zajeziti niti »mini kulturna revolucija«, ki jo je mimo partije sprožil Tito.

²⁸ Villa (2017) trdi, da je mogoče desetdnevno vojaško konfrontacijo med teritorialno obrambo, ki se ji je posrečilo mobilizirati 35.200 bojevnikov (tem pa se je pridružilo še okoli 8.500 miličnikov in približno 120.000 neoboroženih civilistov), in JLA, ki je obsegala tri dni intenzivnih spopadov, dva dni premirja, dva dni bojev in tri dni prekinitve ognja (in v kateri je umrlo 44 zveznih vojakov in 19 slovenskih), le z obilo pesniške svobode označiti kot »vojno«. Poseg JLA, ki sta ga izzvala enostransko (in nedovoljeno) postavljanje mejnih prehodov znotraj ozemlja Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ) in nasilni prevzem nadzora nad njenimi zunanji mejami (vključno s pobiranjem carin), je še najbolj spominjal na policijsko operacijo, med katero so poveljniki »agresorske« armade obveščali slovenske organe o izvajanih akcijah. JLA je za ponovno vzpostavitev nadzora nad mejnimi prehodi uporabila le en odstotek razpoložljivih mirnodobskih sil (angažirala je 1990 vojakov in oficirjev ter 461 zveznih miličnikov, ki so spremljali 270 carinikov, za povrh pa še okoli 100 oklepnikov, ki večinoma niso imeli bojnega streliva).

²⁹ Njihova stranka (tedaj še vedno posestnica političnega monopola) se je kljub temu imenovala Zveza komunistov Slovenije, in to vse

vanskega sistema in ob čedalje prepričljivejših znamenjih skorajšnjega razkroja sovjetsko dizajniranega realnega socializma reševali tudi ali nemara celo predvsem svojo lastno oblastniško (in privilegirano) kožo (ki se je v resnici izkazala za zavidljivo »trdo«). Kljub temu pa Villa (2017) ugotavlja, da je bil slovenski osamosvojitveni projekt vseskozi izvajan soglasno in kooperativno, saj so uradne vodstvene birokracije vanj postopoma vključevale tudi neinstitucionalne politične akterje, in sicer protikomunistično in (etno)nacionalistično (protijugoslovansko) desnico (tj. nekdanje »sovražnike ljudstva«) ter tudi (po potrebi spretno »instrumentalizirana«) nova kulturna in družbena gibanja (bled odblesk idej in praks zahodne protisistemske levice v poznih šestdesetih letih), medtem ko je bilo (čedalje bolj zaskrbljeno in negotovo) prebivalstvo bolj ali manj trpni opazovalec hitropoteznih premikov na politični šahovnici (glavno vlogo je odigralo z množično udeležbo na referendumu, ki je izrazil prepričljivo podporo ustanovitvi »samostojne in neodvisne« slovenske države). Rdeča nit, ki je čvrsto povezovala vse – aktivne in pasivne – republiške upornike, je bil nacionalizem etnične sorte (z jasno težnjo po ločitvi od baje brezupno zaostalega, zatohlega, nekultiviranega, neperspektivnega, neevropskega in divjaškega Balkana). V tej luči je bil slovenski živelj prikazan kot (dejanska in potencialna) žrtev, sprva ekonomskih krivic (izkoriščevalskih južnih republik in najmanj razvitih regij, zlasti Kosova) in neslovenskih jugoslovanskih državljani, ki so tukajšnjim pregovorno pridnim delovnim ljudem kradli zaposlitve ter za povrh še ogrožali slovenski jezik in kulturo (temeljni kamen narodove identitete in samobitnosti). Potem pa se je zlo utelesilo v »Beogradu« (zveznih organih), Jugoslovanski ljudski armadi (ta dedinja partizanskega boja naj bi celo nameravala uvesti izredno stanje v odklonski republiki in izvesti »noč dolgih nožev« zoper njene kontra-revolucionarne voditelje) ter slednjic v Miloševiću in politiki srbskih komunistov. Toda, na srečo, slovenska oblast v svojih herojskih spopadih z mračnimi utelešenji političnoekonomskega zla vsaj ni bila mednarodno osamljena. Villa (2017) namreč opozarja, da so lahko vrli osamosvojitelji računali na dragoceno pomoč pomembnih zahodnoevropskih sil, ki so po diplomatskih kanalih vplivale (in pritiskale) na zvezne organe, hkrati pa so finančno in logistično omogočile ilegalno oborožitev slovenskih paravojaških enot. No, republiški organi so se (navznoter in navzven) stanovitno predstavljali kot pikolovsko dosledni legalisti. Da, tako so ravnali tudi tedaj, ko so septembra leta 1989 z reformo slovenske ustave vpeljali

do leta 1989, ko se je končno tudi formalno preimenovala v Stranko demokratične obnove. Zanimivo (vendar razumljivo) je, da so partiji, ki nikoli niso zares hoteli demokratizirati socialističnega režima, brez kančka oklevanja podprli buržoazni tip predstavniške (večstrankarske) demokracije, ki je restavriral kapitalizem, torej prav tisti družbenoekonomski sistem, ki je bil za nekdanje komuniste zlo *par excellence*.

novi doktrini republiške prevlade, ki »je naposled povzročila razpad jugoslovanskega ustavnega reda« (Villa, 2017), tj. paralelno politično tvorbo, ki se ji ni bilo treba več meniti za pravila, veljavna v SFRJ, mednarodnopravno priznani državi in članici OZN.

Toda pozor. Ko revolucija (tj. korenita transformacija družbenoekonomske ureditve) – ne glede na to, ali ima na svoj prapor pripeto oznako socialistična, demokratična, meščanska ali kapitalistična – dokončno zmagala, postane vprašanje o (ne)zakonitosti njene izvedbe irelevantno in celo nesmiselno. Tedaj se namreč vzpostavi nova politična, pravna in ideološka ureditev, ki tako rekoč *ex nihilo* zariše veljavno ločnico med dopuščenimi in prepovedanimi dejanji, normalnimi in kriminalnimi praksami.³⁰ In še več, običajno se za nazaj predrugači še vrednostni in normativni predznak likvidiranega režima. Zato ni presenetljivo, da je bil rajniki socializem – ne le v Sloveniji, temveč tudi v drugih postsocialističnih državah in za dobro vago še na ravni evropskih institucij – osupljivo hitro, malone čez noč propagandno diskreditiran in ideološko ožigosan kot totalitarno (in torej absolutno) zlo.³¹ V slovenskem prostoru so vse nove, pravo-

³⁰ Pleterski (2022) poudarja, da lahko revolucijo, ki ni sopomenka za nasilje (čeprav jo pogosto spremlja), prepoveduje le aktualni pravni in politični sistem, a samo dokler še deluje dovolj učinkovito. Zmagovita revolucija pa stari režim (praviloma radikalno) preoblikuje po svoje in že zgolj z uspešno uveljavitvijo novega sistema retroaktivno izniči svojo preteklo prepovedanost (ali nezakonitost dejanj, s katerimi je osvojila politično oblast).

³¹ Mastnak (2015) opozarja, da se je historični revizionizem pojavil že med hladno vojno. Njegov cilj je razvrednotenje, obsodba in zavrnitev celotnega revolucionarnega izročila (in *eo ipso* tudi morebitnih prihodnjih emancipacijskih in egalitarnih teženj ljudskih razredov), katerega nosilna stebra sta bila jakobinstvo in boljšeževizem. Ta ideološka (ali, nemara še natančneje, propagandna) operacija se opira na izenačenje komunizma in socializma z nacizmom in fašizmom, in to na podlagi trhle argumenta, da gre v vseh teh hudodelskih primerih zgolj za različice totalitarizma. Mastnak (2015) ugotavlja, da so se evropski protikomunistični normativni dokumenti začeli nizati v drugi polovici prvega desetletja našega stoletja. Led je leta 2006 prebila resolucija Sveta Evrope, ki je »odločno obsodila zločine komunističnih režimov«. Evropski parlament je – v težnji po oblikovanju »skupnega pogleda« na zgodovino – leta 2009 določil 23. avgust za »dan spomina na žrtve stalinizma in nacizma«, sprejel pa je tudi resolucijo o »evropski vesti in totalitarizmu«, ki je opredelila »komunizem, nacizem in fašizem« kot »skupno dediščino« Evropejcev. Mastnak (2015: 80) meni, da je bila »simbolna točka«, na kateri se je zahodni liberalistični svet formalno odpovedal antifašističnemu konsenzu, ki je bil deklarativni temelj mednarodne politične ureditve po koncu druge svetovne vojne, glasovanje v generalni skupščini OZN (leta 2014) o resoluciji z naslovom »Boj proti povečevanju nacizma in drugih dejavnosti, ki prispevajo k razpihovanju sodobnih oblik rasizma, rasne diskriminacije, ksenofobije in podobnih nestrpnosti«: »ZDA, Kanada in Ukrajina so glasovale proti resoluciji, drža-

verno demokratske stranke (imena tistih, ki so zaorale ledino v obdobju 1988–1989, so bržkone že bolj ali manj izpuhtela iz kolektivnega spomina) takoj privzele neizprosno protikomunistično ideologijo. Pri ostrem obsojanju zločinov totalitarnega režima so bili še posebej glasni akterji na politični desnici, ki je prav s tovrstno bojovito retoriko še najbolj razločila svojo specifično »blagovno znamko« od tranzicijske liberalne leve (ki ima načeloma pozitivno stališče do partizanskega boja proti okupatorjem, obžaluje pa, ker je bil poniglavo izrabljen za uresničenje revolucionarnega projekta komunistične partije), s katero jo sicer povezuje trden, neomajen konsenz glede najpomembnejših družbenoekonomskih usmeritev, saj vse stranke sprejemajo neoliberalni kapitalizem, meščansko obliko demokracije in uslužno, pravzaprav že naravnost hlapčevsko podrejanje tujim gospodarjem v EU in Natu.³² Kriminalizacija komunizma in socializma je dopolnjena še z rehabilitacijo in dekriminalizacijo medvojne kolaboracije z nacifašističnimi okupatorji, kar Pleterski (2022: 73) posebej poimenuje »zmaga poraženih«.³³ To zgodbo poznamo že skoraj do obisti. Takole gre. Kvizlinški kolaboranti so se resda izdajalsko udingali fašističnim in nacističnim okupatorjem, a le zato, ker so hoteli – v dobri, pravzaprav najboljši veri – obvarovati slovenski narod pred komunističnim zlomom, saj so v svoji daljnovidnosti že vnaprej zaslutili, kakšno in kolikšno gorje ga utegne doleteti, če bodo zmagale revolucionarne sile. Bili so poraženi (bojda v »državljanski vojni«), toda zgodbo

vninski razvoj je jasno pokazal, da so bili (krivično žrtvovani) na pravi in dobri strani.³⁴

Prebivalstvo se je z zavidljivo prožnostjo in strpnostjo privadilo na »novo normalnost«, in to ne le po zaslugi intenzivnega prevzgojnega dela medijev in drugih ideoloških aparatov. Ljudje so namreč že sicer v glavnem prav dobro vedeli, kdo in kje so vzorniki, ki jih je dobro čim bolj dosledno posnemati. Za povrh pa so lahko konkretne primerke dobrega že kmalu vzhičeno ogledovali v trgovinah, do vrha napolnjenih z uvoženimi avtomobili prestižnih tujih znamk, ki so brez kančka usmiljenja »lustrirali« sramotne socialistične spačke. In še več, zlahka so uvideli tudi to, da človek potrebuje po novem »zgolj« denar, če si hoče pridobiti pozitivno pozornost in občudovanje v očeh pomembnih in nepomembnih drugih. Zato ni niti najmanj čudno, da je bil vročičen lov za to omamno dobrino vseh dobrin bolj ali manj osrednja preokupacija normalno podružbljenih posameznikov, ki jim ni vseeno za njihov »status« v družbeni hierarhiji. Poleg tega je treba upoštevati, da je bila slovenska tranzicija v neoliberalno (in postfordistično) fazo kapitalizma – zaradi obilne dediščine socialističnega sistema,³⁵ političnih odločevalcev, ki so se vsaj nekaj časa zmogli upirati pritiskom mednarodnih institucij (in njihovim ekspertnim nasvetom), in močnih sindikatov industrijskega delavstva³⁶ – blažja in bolj postopna kakor v drugih postsocialističnih državah.³⁷ Po

---

ve članice Evropske unije pa so se pri glasovanju vzdržale. Tako je po najbolj dobronamerni razlagi, ki je možna, liberalistični svet dal vedeti, da nacizem dopušča (ker se je pač formalno odločil, da mu ne bo nasprotoval).«

³² Villa (2017) ocenjuje, da je politični razvoj države od leta 1991 bolj določalo podrejanje evropskim politikam (in mednarodnim finančnim institucijam) kakor ideologija (o)pozicijskih strank, kar je bilo po njegovem mnenju še posebej očitno leta 2013, ko se je nova vlada Alenke Bratušek zavzela za nadaljevanje proračunskih prilagoditev, privatizacije in reforme bančnega sektorja, hkrati pa tudi za rokohitsko spremembo ustave, ki je poleg »zlatega pravila« vpeljala še omejitve za sklicevanje referendumom o vsebinah, povezanih z davki, carinami in državnim proračunom: »To je bil vrhunec v verigi dogodkov, s katerimi so se konec leta 2012 izognili sklicu referenduma o ustanovitvi 'slabe banke' in javnega holdinga za privatizacijo državnega premoženja. Del podpisov pobudnikov za referendum se je takrat izgubil, in to medtem ko jih je varovala policija. Poleg tega je nekaj tednov pozneje Ustavno sodišče prepovedalo referendume, ki bi lahko ogrozili 'učinkovito izvajanje funkcij države, vključno z ustvarjanjem pogojev za razvoj gospodarskega sistema', in bi, čeprav bi bili zakoniti, lahko imeli 'protiustavne posledice'.«

³³ Mastnak (2015) poudarja, da je Ludwig von Mises, eden od utemeljiteljev neoliberalizma (in do smrti leta 1973 njegov vodilni predstavnik), že sredi dvajsetih let prejšnjega stoletja priznal fašizmu zgodovinske zasluge za njegov nasilni boj proti socialnim demokratom, socialistom in komunistom, ki so bili po njegovem mnenju najpogubnejša grožnja zahodni civilizaciji.

³⁴ Pomislimo le, kako enotna in odločna je podpora, ki jo – z dorežljivo odmerjeno vojaško, finančno, logistično, diplomatsko in propagandno pomočjo – EU, NATO in ZDA (njun vrhovni poveljniki), dajejo ukrajinskemu nacifašističnemu režimu (ki so ga z nasilnim državnim udarom leta 2014 tudi vzpostavile kot priročno sredstvo za stopnjevanje agresivne politike kolektivnega Zahoda do Ruske federacije).

³⁵ Drenovec (2020) ugotavlja, da je Slovenija po zaslugi podedovane (že v socializmu vzpostavljene) izvozne industrije in pametne monetarne politike že kmalu po osamosvojitvi – kljub šoku odcepitve, sistemskemu kaosu in primitivizmu nove »državniške elite« – začela dosegati dobre ekonomske in razvojne rezultate, in to brez zadolževanja in tujih naložb.

³⁶ Močnik (2010) opozarja, da so slovenski sindikati – v prepričanju, da bosta prestrukturiranje gospodarstva in vključitev v EU v korist zastopane delavstva – v devetdesetih letih krepko popuščali kapitalu in vladajoči politiki (na primer z dopuščanjem zmanjševanja realnih mezd). Kljub temu pa so v zameno zahtevali in dosegli razredni kompromis, namreč ohranitev kolektivnih pogajanj med sindikati in delodajalci (pod okriljem vlade) ter socialne države, čeravno v že precej okrnjeni obliki. Ko je Janševa vlada prenehala posredovati v kolektivnih pogajanjih in napovedala privatizacijski napad na socialno državo, so združeni sindikati, ki so sicer (tako kot v nekdanjem enostrankarskem sistemu) izgnani iz politične arene, mobilizirali delovne množice in (vsaj začasno) zaustavili radikalno neoliberalno politiko.

³⁷ Buden (2014) trdi, da je Zahod obravnaval postsocialistične subjekte kot politično nedoletne osebe (»otroke komunizma«), ki na

drugi strani pa je tudi izvajanje politične in ekonomske oblasti v kapitalističnem sistemu neprimerno lažje opravilo kakor v (eno)partijski državi. Močnik (2010) poudarja, da so socialistični menedžerji (v podjetjih in bankah ter v političnih in ideoloških birokracijah) dokazali, da je mogoča kapitalistična akumulacija tudi brez kapitalističnega razreda. Ko pa se – s pomočjo pravn(išk)e magije, državnega nasilja in lastne poslovne »iznajdljivosti« – prelevijo v kapitaliste, jim ni več treba skrbeti za družbeno solidarnost, ekonomsko varnost ter (individualno in kolektivno) blaginjo delavcev, saj se lahko zdaj ideološko upravičujejo že zgolj z realiziranimi profiti, torej z uspešnim izkoriščanjem prodajalcev delovne sile (ki je zanje le »strošek«). Strukturno in institucionalno podrejene delavce pa je mogoče učinkovito nadzorovati s »klasičnimi« (ekonomskimi) disciplinskimi sankcijami, konkurenčnimi pritiski in sistemskimi prisilami (brez plače se pač težko shaja, zato se mnogi zaposleni raje »prostovoljno« odrečejo svojim »ne-bodi-jih-treba« pravicam, sprijaznijo z njihovimi – v praksi precej pogostimi, a večinoma nekaznovanimi – kršitvami, sklenejo pogodbe za določen čas, sprejmejo status »samostojnega podjetnika« in ne dražijo »delodajalcev« s stavkanjem). Demokratična oblast se lahko vselej sklicuje na postopkovno legitimnost, saj ima trden alibi v splošnih, tajnih in svobodnih volitvah, ki periodično izrazijo »voljo ljudstva« (ali vsaj večine državljanov, ki še zmorejo oddati svoj glas tej ali oni tekmujoči stranki). To ji omogoča, da se po potrebi (če pač tako hoče ali – po »navodilih« tujih centrov moči – mora delovati) elegantno požižga na predvolilne obljube (ki jih bržčas le še redkokdo jemlje resno in jim prostodušno verjame) ali mnenja precejšnjega dela javnosti in celo vodi (ne)posredno antisocialno politiko ali sprejema ukrepe, ki nasprotujejo večinskim interesom ljudskih ali delovnih razredov. Jezni državljani lahko nepriljubljeno ali osovraženo vladno »kaznujejo« na naslednjih volitvah. In prav to je (ali naj bi bila) v primerjavi z enostrankarskim režimom ključna prednost pluralne demokracije, ki v tukajšnjem prostoru ponuja vsaj izbiro med desnimi in levimi akterji (omembe vredne protikapitalistične in torej tudi »protievropske« opozicije ni),³⁸ tj. praviloma med

trnovi poti v liberalno demokracijo (in kapitalizem) potrebujejo skrb, pomoč, nasvete in vodstvo zunanjih varuhov, vzgojiteljev in učiteljev: »Kot 'otrokom' jim ni treba prevzemati odgovornosti za zločine postkomunizma, za kriminalne privatizacije, s katerimi so bogastva celih narodov čez noč postala last maloštevilnih, za novo, postkomunistično obubožanje množic z vsemi njegovimi socialnimi in individualnimi posledicami, za zgodovinske regresije, ki so na nekaterih območjih gospodarsko in moralno padle celo pod raven komunizma, nazadnje tudi za nacionalizme, rasizme in fašizme, za krvave državljanske vojne, celo ne za genocide. Vsi ti pojavi se nam zdijo neizogibne otroške bolezni, da ne rečemo: kot sicer neprijetno, a nedolžno blato na pleničkah novorojene, liberalnodemokratske družbe.«

³⁸ V večstrankarskem sistemu lahko levičarji (tj. večinoma socialni liberalci) svojo slabo voljo stresajo na desnico in obratno (politič-

Janezom Janšo – zavidljivo trdoživo figuro, ki jo je v politično ozvezdje izstrelila množična mobilizacija »civilne družbe« ob procesu zoper četverico (najodmevnejšim in najvplivnejšim kazenskim postopkom v novejši slovenski zgodovini) – in njegovim vsakokratnim izzivalcem (čigar glavni adut je bolj ali manj »nov obraz«, ki pa se praviloma hitro postara in pogrdi). Razočarani državljani lahko ustanovijo lastno stranko, ki bo bolje zastopala njihove želje od obstoječih (ali že razpadlih), a pot do preboja v parlament in še toliko bolj do vstopa v vladno je strma in spolzka, sploh če novinci nimajo finančne podpore darežljivih pokroviteljev in (zasebnih in javnih) medijev (ali pa se njihove programske ideje zdijo sistemsko neuresničljive, nerealistične ali pootročeno sanjaške). No, ljudje imajo na voljo še tretjo možnost, in sicer ulične demonstracije, ki pa – celo v nesporno množični, odločni, bojeviti in medijsko »pokriti« obliki – le izjemoma dosežejo otipljive rezultate.³⁹ Pomislimo na proteste, ki so se začeli novembra leta 2012 v Mariboru (njihov pomenljiv povod je bila namestitev radarja, ki je lovil prehitre avtomobile) in so se potem še lep čas nadaljevali z množičnimi manifestacijami v Ljubljani. Ta do tedaj najmočnejši val (labodji spev?) uporništva je resda zrušil kontroverznega mariborskega župana, spodnesel drugo Janševo vladno in obglavil levo sredino, toda državna politika je v ključnih ozirih ostala nespremenjena (in tudi domnevno kriminalni oblastniki so kljub blizkim srečanjem s kazenskim pravosodjem večinoma ohranili svojo »nedolžnost«). Pa tudi zadnja Janševa vlada je lahko kljub vztrajnim protestom kolesarskega gibanja, soočenega z (vsaj za slovenske razmere) izredno ostro policijsko represijo, vse do izteka mandata mirno opravljala svoje posle. Zanimivo (in pomenljivo) je, da je bil v obeh primerih eden od poglobitnih razlogov za nezadovoljstvo protestnikov

ni, pravni in ekonomski sistem, ki je sicer glavni generator težav, ki tarejo bolj ali manj male ljudi, pa varno ostaja onkraj dometa kritike). Žižek (2002) ugotavlja, da je bila v režimih realnega socializma za vse hudo kriva izključno vladajoča partija, čeprav so bili ljudje nasploh srečni, saj so bile njihove materialne potrebe zadovoljene (in to ravno prav, zakaj pretirana potrošnja je iz več razlogov problematična), medtem ko so bila občasna in kratkotrajna pomanjkanja dobrin zgolj poučno opozorilo, da njihova stalna razpoložljivost ni samoumevna. Še več, življenje ljudi je bilo predvidljivo in varno, pred neljubimi zunanjimi vplivi ali motnjami so se lahko umaknili v zasebnost. To krhko ravnotežje pa so porušile želje, ki jih je (ne)posredno rojeval idealizirani zahodni potrošniški raj, in ponesle »otroke komunizma« v sistem, v katerem je po njegovem mnenju »večina vsekakor manj srečna«.

³⁹ Vzemimo primer iz francoske, »zrele« demokracije. Odločno gibanje rumenih jopičev, ki je zahtevalo le malce več drobtinic z bogataških miz, je liberalna vlada zadušila z grobo represijo, podobno kakor tudi množične in bojevite proteste zoper podaljšanje delovne dobe, ki ga je diktatorsko navdihneni Macron hladnokrvno uveljavil mimo parlamenta in v nasprotju z gigantsko večino javnega mnenja. In – po pričakovanju! – nobena ugledna evropska glava ni izrazila niti kančka zaskrbljenosti zaradi srhljivega nasilja demokratične oblasti zoper lastne državljane.

dozdevno kriminalno pridobitništvo javnih in zasebnih oblastnikov (vzklikanje besede »lopovi« je postalo že tako rekoč del obveznega repertoarja vseh političnih demonstracij). Sklepati je torej mogoče, da je za »navadne« ljudi bogatenje moralno in politično neoporečno, če je le (vsaj videti) zakonito (in čeprav očitno ni in niti ne more biti sorazmerno posameznikovemu družbeno koristnemu delu), kar implicira, da so že dodobra ponotršnjili – ob zori tranzicije medijsko bučno razglašeno – maksimo, ki pravi, da je nakopičeno zasebno premoženje zaslužena in nedotakljiva nagrada »zmagovalcev« v kapitalističnih »igrah brez meja«. V oči pa hudo (z)bode tudi dejstvo, da v Sloveniji – v nasprotju z drugimi zahodno- in vzhodno-evropskimi državami – do zdaj ni bilo nikakršnih omembe vrednih protestov zoper EU, Nato ali ameriško agresivno in zločinsko imperialistično politiko. Da, celo posredniška vojna Washingtona in zvestih vazalov ter spremljajoče (za Evropejce zelo škodljive, verjetno celo samomorilske) ekonomske sankcije zoper Rusko federacijo niso izzvale nikakršnega množičnega javnega nasprotovanja. Zato ni pretirano domnevati, da ne le desne in leve vlade, temveč tudi ljudski živelj in prominentni predstavniki njegove intelektualne »(za)vesti« menijo, da je najbolje ubogljivo slediti toku, ki ga usmerjajo kapitalistični interesi multinacionalnih, brezimnih finančnih trgov, zahodne (globalizacijske) elite in njihovi mastno plačani zastopniki v inter- ali nadnacionalnih birokratskih aparatih (»zdaj nam ne vlada več balkanski Beograd, ampak civilizacijsko bojda najimnitnejši gospodarji, zato je nošenje verig, ki so nam jih nadeli, dragocen privilegij, in nikakor ne politična ali moralna sramota«).

5 Sklepne pripombe

Širi se glas (čeprav zadnje čase neprimerno tišji kot nekoč), da so ljudje v teh krajih stoletja sanjali o »lastni« suverenosti (samostojni in neodvisni) državi. A ko so jo slednjič le pridobili, se zanj niso kaj dosti brigali. Dopustili so, da jo vladajoče »elite« (pravzaprav bolj nekakšne kvazimafijske tolpe) privatizirajo, razgrajujejo v kvazifevdalne enote, plenijo, razprodajajo, zadolžujejo in (kar najbolj dosledno »uvrščeno«) podrejajo tujim kapitalnim interesom in evroatlantskim imperialističnim centrom (vojaške, politične, ekonomske, finančne in propagandne) moči, tako da je mogoče sklepati, da so se posameznikom v daljni in bližnji preteklosti med njihovim nočnim počitkom prikazovale zelo različne sanjske vsebine, katerih rdeča nit je bilo v (pre)mnogih primerih bržkone prav hrepenenje po čim hitrejši in obilnejši osebni ali družinski (o) bogatitvi (v normativno in nasploh nadzorstveno čim bolj »sproščenem« režimu javne in zasebne oblasti, ki se ne meni kaj dosti za metode, s katerimi nepopustljivo lakomni, iznajdljivi, podjetni, prevarantski in skorumpirani liki večinoma ne kaznovano polnijo svoje načeloma brezdanje tatinske malhe). Mnogi pa so spo-

kojno dremali naprej in niti niso opazili, da je od državne suverenosti že zelo kmalu ostalo le še bore malo. Pokojni profesor Mencinger, čigar oceno povzema Villa (2017: 9), je vsekakor ohranil budne oči: »Rekel bi, da smo samo regija Evropske unije. Imamo manj moči in manj neodvisnosti, kot smo ju imeli v nekdanji Jugoslaviji. [...] Če govorimo o ekonomski neodvisnosti, je zelo jasno, da smo izgubili vse attribute, zaradi katerih je država ekonomska enota. Nimamo denarja, deloma imamo nekaj malega fiskalne politike – ne prav veliko –, nimamo lastnega ekonomskega sistema in nimamo meja. Kaj je v ekonomskih pojmih še ostalo od dežele, če nima teh atributov? Ne trdim, da je to slabo ali dobro, ampak taka je situacija.« No, in tudi na področju obrambne in zunanje politike bi samostojnost zmanjšali celo pod mikroskopom, saj je Slovenija vzorno neproblematična, pridna, poslušna, ubogljiva, neomajno lojalna članica EU in Nata (ponosno vkopana na dnu grmade političnega, moralnega in pravnega gnoja, na kateri si kolektivni Zahod pod arogantnim vodstvom Washingtona z grozljivo, stopnjevano agresivnostjo obsesivno prizadeva ohraniti po šivih parajočo se imperialistično/unipolarno svetovno ureditev, ne oziraje se na gigantsko človeško in gmotno škodo ter celo na vse prej kot zanemarljivo možnost izbruha neznanosko pogubne tretje svetovne vojne ali celo, bog ne daj, jedrske kataklizme). A potolažimo se lahko vsaj z grenkim spoznanjem, da vse te slabosti – vključno z večinoma nekaznovano gospodarsko in finančno kriminaliteto ter globoko zakoreninjeno in sistematično korupcijo (zlorabami javnih funkcij za zasebno pridobitništvo) – niso nikakršna tukajšnja folklorna posebnost (poleg tega pa so že zaradi majhnosti države in njenih naravnih bogastev celo manj maligne kakor v večjih in surovinsko bogatejših okoljih). Drenovec (2020) resda upravičeno obupuje nad slabo kadrovske sestavo vodstev političnih strank in državnih služb,⁴⁰ toda vprašajmo se, ali naletimo na dosti boljše prizore, če se ozremo na – za prebivalstva, ki naj bi jih »demokratsko« zastopali, v glavnem nesporno škodljive – politične odločitve bizarnih likov, ki sedijo v parlamentu in vodstvenih (neizvoljenih) organih evropskega birokratskega konglomera-

⁴⁰ Drenovec (2020: 122–123) meni, da se je v Sloveniji že kmalu po prehodu v novo stoletje zgodila »neoliberalna sistemska korupcija«: »Degeneracija politične elite je vodila v brezglavo privatiziranje najprej po oligarhičnem modelu in potem po kvizlinškem ter v vse druge vrste ropanja države, v vseh primerih v izrivanje domače podjetniške kakovosti in v uničevanje intelektualne. [...] Slovensko državništvo je danes samo še personalna in miselna preslikava – zadnja karierna stopnička – vaškega občinskega politikantstva. Slovenija je samo še računski seštevek občin in njihovih upravnih enot, kmetijskih zadrug in gasilskih društev. To ni država. V Sloveniji je bila država v zadnjih letih dokončno odpravljena. Zaradi (trenutno še veljavnih) mednarodnih uzanc in običajev Slovenija še vedno velja za državo, v resnici pa to ni več. [...] V osrednjih državnih aparatih se zdaj skoraj vse, kar terja znanje čez raven srednješolskega, oddaja zunanjim zasebnim izvajalcem. Država sama je postala absolutni bedak.«

ta (ali, če hočete, v vladah in parlamentih zahodnih držav, ki naj bi služile za vzor vsem drugim režimom na tem nesrečnem planetu). Amin (2020) ugotavlja, da pajdaški («crony») kapitalizem ni značilen samo za »nerazvita in skorumpirana« gospodarstva na periferiji svetovnega sistema, ampak tudi za Evropo in ZDA, kjer vladajoče razrede sestavljajo plutokrati (ali »oligarhi«, praviloma glavni pokrovitelji političnih strank in kandidatov za oblastne funkcije, ki tekmujejo na volitvah), ki se obnašajo »zelo podobno kot mafija, pa naj se ta primerjava zdi še tako žaljiva in pretirana«, kar pa se v ideološkem ozračju, ki slavi »zmagovalce« in zaničuje »poražence«, dojemata in (zvečinoma izredno tolerantno) obravnava kot nekaj normalnega: »Zmagovalci imajo skoraj vedno prav, celo če uporabljajo napol nezakonite, če že ne popolnoma nezakonite metode, pa tudi sicer se ne menijo za splošno sprejete moralne vrednote.« Če to bolj ali manj drži, bi lahko zlagoma končali to razpravo z ugotovitvijo, da so se pripadniki slovenske politične »elite« in premožni pripadniki novo komponirane buržoazne jare gospode precej hitro in še kar uspešno naučili opičje posnemati *modus operandi* zahodnih vzornikov.⁴¹ Ampak ker ne smemo delati krivic, je treba brez oklevanja priznati, da se je bolj ali manj nekritično imitiranje evroatlantskih diskurzivnih in vedenjskih slogov (vključno s skrajno bizarnimi modnimi muhami) že kmalu razširilo in zakoreninilo – neredko v komičnih ali celo grotesknih pojavnih oblikah – tudi v vseh drugih nadstropjih družbene piramide, vključno s (tradicionalno konformistično) akademsko srenjo, katere pripadniki so najbrž med prvimi (in tako rekoč avantgardno) zaslutili, v katero smer bo (za)pihal veter »demokracije, svobode in človekovih pravic«, kakšno je/bo moralno in politično korektno razmišljanje (poučevanje in raziskovanje) v kapitalističnem sistemu ter katere režime, vlade ali voditelje je treba po novem kritizirati, obrekovati in obsojati (kot ultimativne primerke ali utelešenja zla).

⁴¹ Amin (2020) trdi, da novi vodilni razred na periferijah – vendar le v »neuvečjavljajočih se« državah – tvorijo dobičkarji«, ki so povečini poslovneži, in ne ustvarjalni podjetniki: »Njihovo bogastvo izvira iz povezav z oblastmi in tujimi gospodarji sistema, predstavniki imperialističnih držav (še posebno CIA-e) oziroma oligopolov. To so dobro plačani posredniki, ki se okoriščajo s politično rento. Od tod izvira večina bogastva, ki si ga nakopičijo. Dobičkarji ne priznavajo več nobenih moralnih in nacionalnih vrednot. Ker so karikature svojih alter egov v vodilnih centrih, jih ne zanima nič drugega kot 'uspešnost' pri kopičenju denarja s poželjivostjo, ki se skriva izza navideznega kulta posameznika. Tudi pri njih pogosto naletimo na mafijsko in kriminalno obnašanje.«

Literatura

- Amin, S. (2020). *Sodobni imperializem: spisi o kapitalizmu, imperializmu in revoluciji*. Založba I*cf.
- Becker, G. S. (1991). *A treatise on the family*. Harvard University Press.
- Bembič, B. (2012). *Kapitalizem v prehodih: politična in ekonomska zgodovina Zahoda po drugi svetovni vojni*. Sophia.
- Bihl, A. in Husson, M. (2021). *Thomas Piketty: varljiva kritika kapitala*. Sophia.
- Buden, B. (2014). *Cona prehoda: o koncu postkomunizma*. Krtina.
- Drenovec, F. (2020). *V skritem kraju kapitalizma: brskanje po marksizmu*. Založba I*cf.
- Eagleton, T. (2013). *Zakaj je Marx imel prav*. Modrijan.
- Guevara, E. (2020). *O socializmu in internacionalizmu*. Založba I*cf.
- Harvey, D. (2012). *Kratka zgodovina neoliberalizma*. Studia humanitatis.
- Heinrich, M. (2013). *Kritika politične ekonomije. Uvod*. Sophia.
- Krašovec, P. (2021). *Tujost kapitala*. Sophia.
- Kržan, M. (2017). Jugoslovansko samoupravljanje in prihodnost socializma (Spremna beseda). V C. Samary (ur.), *Komunizem v gibanju: zgodovinski pomen jugoslovanskega samoupravljanja* (str. 213–242). Založba I*cf.
- Kržan, M. (2020). Zastopnik tretjega sveta v marksistični družbeni teoriji (Spremna beseda). V S. Amin (ur.), *Sodobni imperializem: spisi o kapitalizmu, imperializmu in revoluciji* (str. 273–302). Založba I*cf.
- Lebowitz, M. A. (2014). *Socialistična alternativa: resnični človekov razvoj*. Sophia.
- Luxemburg, R. (1977). *Izbrani spisi*. Cankarjeva založba.
- Mastnak, T. (2015). *Liberalizem, fašizem, neoliberalizem*. Založba I*cf.
- Močnik, R. (2010). Delovni razredi v sodobnem kapitalizmu. V G. Kirn (ur.), *Postfordizem: razprave o sodobnem kapitalizmu* (str. 149–202). Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
- Močnik, R. (2017). Kakšna država za kakšen svetovni red? (Spremna beseda). V C. G. Villa (ur.), *Nova država za nov svetovni red: mednarodni vidiki osamosvojitve Slovenije* (str. 277–306). Založba I*cf.
- Orwell, G. (2017). *1984*. Mladinska knjiga.
- Pečar, J. (1975). Gospodarska poslovna deviantnost. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 26(4), 260–272.
- Pleterski, J. (2022). *Preklicati revolucijo v slovenski zgodovini?* Založba ZRC.
- Samary, C. (2017). *Komunizem v gibanju: zgodovinski pomen jugoslovanskega samoupravljanja*. Založba I*cf.
- Schreiner, P. (2019). *Podreditev kot svoboda: življenje v neoliberalizmu*. Krtina.
- Villa, C. G. (2017). *Nova država za nov svetovni red: mednarodni vidiki osamosvojitve Slovenije*. Založba I*cf.
- Whyte, J. (2020). *Morala trga: človekove pravice in vzpon neoliberalizma*. Sophia.
- Žižek, S. (2002). Sreča po 11. septembru. *Problemi*, XI(3–4), 5–24.

Good, Evil, Normal, and Deviant on the Socialist Way to Capitalism

Zoran Kanduč, LL.D., Senior Research Fellow, Institute of Criminology at the Faculty of Law Ljubljana, Slovenia.
ORCID: 0000-0003-0727-172X. E-mail: zoran.kanduc@pf.uni-lj.si

The aim of this article is to describe and explain the changes in prevailing conceptions and treatments of the economic and political evil and ideological deviances in the period between the revolutionary abolition of capitalism in the Yugoslav socialist state, and its restoration in the Slovene bourgeois state. In the introduction, the key characteristics of the neoliberal morality are highlighted, determining, in the post-socialist context, what is to be understood as wrong and right in the capitalist actuality and socialist past. In the central part, the causes and effects of the introduction of liberal ideas and practices in the Yugoslav self-managing socialism are analysed. Then, the attention is focused on the state control of revolts, protests, and other political threats in the former and actual regime. What is particularly striking is the significant rarity of not only radical but even moderate critiques of the socially harmful repercussions of the capitalist restoration and membership in the EU and NATO.

Keywords: neoliberal morality, socialism, regulation of society, revolt, execution of power

UDC: 316.4:330.34